

A R N E N O V Á K

RUCHOVCI A LUMÍROVCI
V BOJÍCH PROTI KŘIVDĚ
A ZA PRÁVO

1 9 3 8

FR. BORO VÝ, PRAHA

Předmluva.

Z posledních organizačních plánů F. X. Šaldy na sklonku života bylo vydati pospolitou prací literárních historiků a kritiků sborník, jenž by ideograficky postihl a vypsál ducha nové české poesie od let probuzenských, a přihlédaje hlavně k politickým a společenským otázkám, vylíčil, jak se v našem básnictví trvale pojila myšlenka národní s ideou spravedlnosti sociální, a kterak básníci stejně sloužili boji za sebeurčení a samostatnost svého národa jako zápasu za demokracii a humanitu všelidskou. Tento záměr Šaldův vzešel r. 1935 jednak z úsilí čeliti tendenčnímu dělení přítomného i minulého písemnictví na literaturu pravice a levice, jednak i z Šaldovy pozdní snahy vystopovati v českém slovesném vývoji pokud možno všechny tradiční proudy, jak tomu nasvědčuje též Šaldova studie „O smyslu literárních dějin českých“, pronesená přednáškovou formou z jara 1936 a pojatá nyní do jeho „Studií literárně historických a kritických“. F. X. Šalda rozdělil, s objektivností u něho vzácnou, úlohy mezi odborné pracovníky v různých úsecích našich slovesných dějin, urgoval na dodání příspěvků, ale přes to k vydání sborníku nedošlo.

Mně připadlo vylíčení dobového oddílu za Ruchovců a Lumírovců. Práci jsem napsal koncem r. 1935 a odevzdal F. X. Šaldovi, jemuž se v ní zalíbilo. Když se

kolektivní podnik neuskutečnil, a jeho iniciátor navždy odešel, vydávám svou literárně historickou monografii samostatně v nezměněné formě, neobávaje se, že snad zastarala.

Ne bez pohnutí si připomínám, že byla ovocem mého posledního styku s velkým kritikem, v němž jsem kdysi ctil přítele, později odpůrce a protivníka, ale vždy učitele a podnětného pomocníka svého duchovního vývoje.

V Brně z jara 1938.

Arne Novák.

*

Básnické pokolení, které za vedení Josefa V. Sládka vstupovalo do literatury almanachem „Ruch“ r. 1868, projevilo své smýšlení hned na titulním listě a v dedikační básni své ročenky. „Česká omladina“ se shromažďovala kolem základního kamene Národního divadla, který byl symbolickým „chrámem národního znovuzrození“, a ústy svého redaktora podávala Vlasti, „*co s tváří bledou, řetězem kol šíje na trůně sedí, v rummy skáceném, laur ztrhaný na čele vznešeném*“ svůj „*vínek ze slov, rýmem spiatých v řadu*“, zároveň však „horoucí slzu v něm“. Tato vlasteneckopolitická inspirace tryskala z hlubokých vrstev bolestně podrážděné citovosti: „národem žebráků“ nazýval J. V. Sládek své rodáky a pokrevence, „písni otroka“ označoval soudobé projevy českého ducha; nezapomeňme však dodati, že bouřná a zahořklá citovost stále volala po energickém a zmužilém činu. V tomto duchu touží, bouří a zpívají všickni mladiství účastníci „Ruchu“, z nichž kromě redaktora jenom Svatopluk Čech vypsěl na velkého básníka, kdežto Bohuslav Čermák, Otakar Červinka, Emanuel Miřiovský, Ladislav Quis, Václav Šnajdr uvázli v středních a nižších polohách poesie, a Jaroslav Goll, Miroslav Krajiník, Jaroslav Martinec a Ervín Špindler se zapsali do kulturních dějin mimo oblast básnickou.

Dva z Ruchovců si však vedle Sládka zaslouží již v ro-

čence pozornosti zvláštní. Sv. Čech jest zastoupen v almanachu dvěma čísly úplně různorodými, která výrazně ukazují k složitosti jeho mladistvého vývoje. V „Chaloupce“, ironicky vyčítavé sociální baladě v úsečném a písňovém tónu prostonárodním, uvázl začátečník doposud v básnickém slohu svých předchůdců a učitelů z „Máje“; nejinak by strohý osud mladé prostitutky a jejího lehkomyšlného bratra sebevraha byli Neruda neb Hálek zpracovali s touž snahou o jadrnou stručnost. V „Husitovi na Baltu“, historické romanci řečnického a pathetického přednesu, stojí však mladý mistr na vlastní půdě. Nejen že se mu dějinný příběh přetváří v mrákotnou vizi, ale z velké minulosti padají paprsky světla naděje a hrozby do temné přítomnosti. Ale ještě více: úryvek z české epeje, jíž se dodává světového dosahu v dějinách zápasu za svobodu ducha, dostává za pozadí živel mořský, nasycený pro básníka i jeho čtenáře dráždivým kouzlem exotickým — takto s velkou odvahou myšlenky i slova zbudován most mezi domovem a světem. Jméno Jar. Martince zná dnes málokdo, a přece právě jeho podíl v „Ruchu“ jest zcela originální. V obou jeho básnických příspěvcích „Chátra“ a „Na hřbitově“ se hlásí oproti stále opakovanému vlastenecko-svobodomyšlnému a politicky liberálnímu horlení Ruchovců zcela uvědomělá a vysoce naléhavá nota sociální, v druhé básni, jež by byla sotva vznikla bez „Hřbitovního kvítí“ Nerudova, s příděchem sentimentálním, ale zato v první s celou mužností domyšleného protestu a přísné výstrahy. Proti měšťanské, zámožné společnosti, k níž básník sám náleží a kterou oslovuje, staví „chátra“, opovrženého dělníka, strádajícího proletáře, zoufalého vydědence, pro nějž *beati possidentes* nemají soucitu ani pomocné ruky. A tu ukládá sociální humanista svým druhům z téže společenské třídy: *„Vy dite, že to sprostá chátra, — a znemravnělá, zhýřilá. — Leč zřídka vaše*

moudrost pátrá, — jak by ten lid usmířila. — Neb útisk, hlad a lopot denní — v tom lidu zbudil zášť a hněv. — Jim přejte život bez úpění, — a vztyčí smíru korouhev.“

Takto letmý pohled do manifestačního a programního almanachu Ruchovců poučí takřka naráz o tendencích nové školy, které pak ovládaly české básnictví po dvě plná desetiletí, když se k nim dobrovolně přiznali také zástupci dvou pokolení následujících, jež do literárního života vstoupila bez generačního zápasu, jaký provází pocit diference.

Východiskem jest vlasteneckopolitická meditace, vzniklá soumráknými poměry veřejnými; jako u předchozí generace Májovců se vyznačuje důrazným liberalismem a rozhorlenou demokratičností, což ji, zároveň se zvýšenou politickou konkrétností, liší od básnických projevů předbřeznových. Ale jako v české protivídeňské politice té doby proniká vedle živlu svobodomyšlného i silný prvek historickostátoprávní, tak též v básnických komentářích radikální mládeže k ní zaznívá struna historisující, která spojuje přítomnost s minulostí a v této hledá myšlenkové tendence nového věku. Ač liberální demokratismus mladistvých Ruchovců vychází hlavně z drobného měšťanstva a z inteligence lidového původu, a ač prosvítá přesvědčení, že jádrem českého lidu jest venkovan — zemědělec, přece se hlásí, nejinak než u Májovců, účastný zájem o osudy proletářstva a vědomí sociální odpovědnosti vůči nim. Jeví-li se tu tedy nejedna tradiční shoda s češtvím předbřeznovým, vyvažují ji rozdíly značně podstatné, dané tím, že mladé pokolení přejímá, ale i obměňuje myšlenkový přínos svých předchůdců z Máje, od nichž se na počátku učí také umělecky, aby se pak dalo na cesty samostatné.

Z jakých životních a názorových podmínek vycházela tato družina, jevící tak zajímavě jednotnou fysiognomii? Byli to většinou synové let čtyřicátých, kteří si již ne-

pamatovali ani veliký rok revoluční, ani potlačení konstitučních nadějí nejprve brannou mocí a pak policejně byrokratickým režimem; byli nevědomými chlapci, když se jejich otcové dusili „v čase za živa pohřbených“. Do jejich prvních let studentských spadá vydání diplomu říjnového, obnova konstitucionalismu v Rakousku a uvolnění tisku, ale i úklady ústavy únorové o práva zemského sněmu, požadovaná vědomím státoprávním. Se svými otci horlili proti Schmerlingovi a skládali naděje do Belcrediho; zamítali dualismus a kochali se opětovně sny korunovačními; prožili válku s Pruskem, jejíž rychlý průběh sice přesvědčil o mocenské supremacii vítězného státu hohenzollernského nad vrátkým mocnářstvím habsburským, ale nestačil k uvědomění celé hrůzy moderní vojny ani u těch, přes jejichž vlast se krvavě převalily akce válečné. Stáli již sami v řadách demonstrantů, kteří protestovali proti vládě Beustově a od ní vytvořené ústavě prosincové jako proti novému centralismu v rámci rakousko-uherského dualismu; dali se strhnouti k nadšení korunovačním reskriptem záříjovým a k nadějím politikou Hohenwartovou; zažili zklamání, když pokusy o české vyrovnání nadobro padly vítězstvím státníků Beusta, Auersperga a Andrásyho, a když český místopředseda Koller zahájil soustavnou persekuci veřejného života ve veškerých jeho projevech. Toto stálé střídání optimismu a skleslosti, nadějí a zahanbení, pocitu síly a hanby z nového pokoření znamenalo pro mládež velkou zkoušku duševní a mravní, z níž se však jarý entusiasmus horoucího citu a činorodé vůle dovedl zachrániti, aniž trvaleji propadal do pesimistického vědomí marného napínání sil; cíl zápasu, samostatnost státně národní, stál obecně mimo diskusi, a zběhlictví z boje se trestalo opovržením.

· Ale jako sami vůdcové politiky české, tak i mluvčí mládeže se různili v názorech o cestách k tomuto cíli.

Při rozestoupení českého tábora na dvě velké strany, konservativní staročeskou a liberální mladočeskou, přidružila se mladá generace bez výjimky k této, a to nejen pro poměr k šlechtě a ke kleru a pro otázku polskou, nýbrž pro celý názor životní, kde se ani svobodomyšlný demokratismus oficiálních vůdců mladočeských nezdál dorostu dosti radikálním. Sympatie s Poláky, vyzrálé zvláště za druhého povstání, nevadily nadšenčům, aby sledovali se zanícenými nadějemi projevy českého politického rusofilství, zvláště při okázalé pouti do Moskvy; myšlenka politiků postavití proti alianci německo-maďarské dorozumění Čechů s největší říší slovanskou, se úplně shodovala s názorem velké části mládeže, která češtví opírala o slovanství a nejmocnější ztělesnění tohoto nacházela v carství. Toť politické kořeny horlivého slavjanofilství Ruchovců, které se pak prohloubilo bratrskými sympatiemi k národům jihoslovanským za válek balkánských, kdy i důvěra v Rusko nově stoupla; přímá znalost slovanských zemí a moří se dostavila sice později, ale docelila bratrskou náklonnost, která se jen u některých, ale zvláště výrazných představitelů skupin starala také o myšlenkové a teoretické zdůvodnění citového enthusiasmu.

Podobný význam pro myšlenkově politickou orientaci Ruchovců a zvláště pak pro mladší vrstvu z okruhu Lumíra mělo frankofilské memorandum Riegrovo císaři Napoleonovi v samý předvečer francouzsko-německé války a protest politiků českých proti anexi Alsaska-Lotrinska po válečné porážce Francie: politické gesto tu doprovázelo viditelným symbolem nové kulturní zaměření. Neruda, nedočkavý poutník do heineovské Paříže, „starobylé a věčně nové, prokleté a žehnané, tisíckrát a tisíckrát jmenované Paříže“, se sice již dříve pokusil navázati myšlenkové styky s Francií, aniž se přece duševně odněmčil. To zůstalo úkolem pokolení mlad-

ších, která se i v říši ducha odhodlala vymaniti z područí německého a dovedla to také provésti: když byl J. V. Sládek ukázal cesty k Anglii a Americe, podnikl Vrchlický a vedle něho Jul. Zeyer soustavné porománštění básnictví českého, při čemž pro novoromantismus Zeyerův jest zvláště příznačno, jak se dovedlo kulturní západnictví organicky srovnati s obdivem k slovanským prakořenům lidové tradice ruské. Případ ten vybízí, abychom jen velmi opatrně stavěli do příliš příkrého protikladu světoobčanské západnictví Lumírovců a sympatie Ruchovců k slovanskému východu: obé vyrůstalo z téhož obranného kořene, směřujíc k emancipaci od Německa, jehož hegemonie duševní nebyla méně nebezpečna, než nadvláda politická. Nemělo valného dosahu kulturního, ale bylo příznačno pro vliv politiky na literaturu, že nyní, kdy se Maďaři stali pány monarchie, potuchl veškerý sympatický zájem o jejich projevy i v literatuře, který byl za předchozího pokolení patrný; prospělo to však nemálo k zesílení lásky k Slovensku a nadšení pro jeho lid, v čemž se po podnětném příkladě Heydukově předháněli literární i myšlenkoví předáci Ruchovců, Sv. Čech, Jos. Holeček, Rud. Pokorný, a čemuž se na konec nevyhnul ani Alois Jirásek.

Jako nebylo rozdílu v domáhání se cíle, politické samostatnosti národní, tak byla shoda také v opozičním rozhorlení proti Němcům a Maďarům, proti dynastii a Vídni, proti byrokracii a policejnímu režimu; docházelo tu k demonstracím až násilným, a zvláště radikalismus studentské i dělnické mládeže v pražských ulicích a na táborech venkovských nešetřil ostrých výrazů, které však persekucí byly namnoze přímo provokovány. Avšak politická myšlenka, utajená pod tímto zápasem, nebyla ani zcela jasná, ani zcela jednotná; jak měla mladá generace postupovati důsledně, když si konsekventnost z důvodů taktických promíjeli sami vypělí a zkušení

vůdcové úrovně Palackého neb Riegrovy? Mním stálý vnitřní rozpor mezi státoprávními požadavky českými a ochotou zřeknutí se jich alespoň částečně ve prospěch velkorakouské myšlenky federativní a mocenského postavení říše. Stanovisko státoprávní, jež zastávali horlivěji konservativní Staročesi než mladočeští liberálové, zakládalo se na onom historismu, který mladoněmecky orientovaní Májovci zásadně zamítali; vlastenečtí radikálové z Ruchu mu však dopomohli ochotně k obnově. Není náhodou, že historický epos, historická povídka, historický román, které v době Jandy Cidlinského, K. Světlé a Václ. Vlčka měly v našem písemnictví jenom podružné místo, dospívají teď, v rukách Sv. Čecha, V. Beneše Třebízského, Al. Jiráska a Zikm. Wintra, svého rozkvětu, ale při tom neběželo o historii uměleckou a romantickou, která se snaží vzkřísiti minulost co možná integrálně pro estetickou rozkoš, nýbrž o historii, která jednak sleduje národně výchovné intence, jednak jest naplněna duchem přítomnosti, zvláště opět národně obrannou a státoprávní tendencí, dále úsilím o osvobození rozumu z područí authority, druhdy i radikálním odbojem proti církvi a tyranii. Takto — stejně v literatuře jako v politice — se křížily stále nároky a vzpomínky historické s tužbami pokrokově liberálními, tradiční věrnost minulosti s myšlenkovým modernismem, snaha pokračovati v postupu národního obrození s nedočkavým úsilím vnést i do Čech životní a politické formy nejpokročilejší Evropy. Právě ti z Ruchovců, kteří mysleli politicky nejintenzivněji, jsou plni vnitřních rozporů, takže Čecha, Sládka, Holečka se mohou stejným právem dovolávati radikálové jako konservativci.

Politika let šedesátých a sedmdesátých se však nevyčerpávala obranným zápasem protivídeňským a hledáním zevních podpor proň; měla také svůj obsah kon-

struktivní, jehož smysl, projevující se nehlučnou formou, chápala literární mládež jen postupně. Důsledkem snahy o státoprávní odvídeňštění bylo soustavné, napíaté a vysoce úspěšné úsilí o vybudování samosprávy v obcích a okresech a vynikající účast, jakou při této přestavbě administrativy měli čelní zástupci stavu selského, potvrzovala názor o vůdčím postavení zemědělců v národě, jemuž přizvukovala většina vzdělanstva. Jistě to souviselo se starým romantickým kultem lidu a venkova, jak mu po Čelakovském, Erbenovi a Němcové dávali výraz z Májovců hlavně K. Světlá a Vít. Hálek, ale přece byl rozdíl patrný. Neběželo již o skromného rolníka, příkrčeného ve stínu starodávné sroubené chalupy, který úzkostlivě lpí na zděděných mravech a s nimi uchovává i ústní i myšlenkové podání svých předků, nýbrž o „*rod oněch hochů, jichž ruka za osvětlu, svobodu a jiné krásky, nedosti tam známé, nám po venkově břítký oštěp láme*“. Uvědomělý sedlák, kdykoliv hotový promluvití rázně na táboru pod širým nebem, zasednouti rozvážně do samosprávného sboru a odtud čelití zvůli byrokracie, novodobý český zeman, pevně sedící na zděděné půdě, vzdělávající ji vlastní rukou a rozmnožující otcovský lán, se stává hrdinou také v poesii, když byl v hudbě zapěl jeho chválu Smetana monumentální selankou stádkou v „Libuši“ i mohutným chorálem „Rolnická“.

Svat. Čech, ač syn úředníka patrimoniálního, se cítil především vnukem českého sedláka a dal tomu opětovně hrdý výraz, a to nejenom přímými oslavami selství v cyklu „Ve stínu lípy“ a posléze v „Sekáčích“. Českým uvědomělým zemanem jest otec Václava z Michalovic na Rvenicích, v něj se chce vychovati jak rozháraný mladý inteligent Václav Živsa, tak dočasně aristokratickými sny oblouzený Jan Burian. Podobně se zalíbí i Jos. V. Sládkovi, pocházejícímu vlastně z rodu venkovského živnostnictva, v selských předcích, jejichž stavovské

sebevědomí přijímá za své, tvrdě s hrdostí, že skutečná politická práva plynou hlavně z pozemkového majetku a z oběti krve prolité na jeho obranu; po prvé — na rozdíl od Sv. Čecha, který vřazoval rolníka rovnoprávně s jinými stavy do národní organisace — se tu ozývá politická nota stavovsky a třídně agrární, již na samém sklonku své básnické dráhy dává J. V. Sládek rozezvučeti stranicky programně v hymně „Zelený prapor“ s rozhodným tvrzením: „*At výmysl div kupí k divu — a stroje drtí, mění svět, — přec každá ruka pro svou skývu — pod jeho žerď se vrací zpět!*“ Alois Jirásek (potomek téže třídy sociální jako Sládek, ale pro poměry v horském kraji mnohem chudší) dovedl ve svých románových letopisech, kterak tíha náboženského hnutí českého i jeho zbrojné obrany spočívala na lidu selském, a kterak drobní venkovští zemani smýšlením, udatenstvím i mravností zahanbili staré rody panské; ukázal zaníceně na příklad, jaký celému národu dali drobní zemědělci svým bojem za práva zaručená starobylými pergameny; naznačil přesvědčivou drobnomalbou, že i v obrození probíhaly lidovými hlavami pod úzkými lomenicemi chalup a statečků hlavní proudy národní myšlenky. Tomuto Jiráskovu názoru, jež lze do jisté míry odvoditi již z románových ještědských skladeb Kar. Světlé, dostalo se potvrzení Terézou Novákovou, svým uměleckým i životním východiskem rovněž se řadící mezi Ruchovce: výrazné postavy východočeského lidu z drobných rolníků i z venkovských proletářů, k nimž se rodilá Pražka z inteligence, teprve v jejím mládí neúplně počestněné, dostala vlastně skrze zájem národopisný, účastní se nejenom názory, nýbrž i osudy namnoze tragicky velkého myšlenkového hnutí českého, které tradiční hodnoty náboženské posléze přetváří na statky občanského a národního pokroku.

Nejdále v tomto nikoliv jen kultu selské složky národa, nýbrž ve zdůraznění třídního a stavovského agrarismu došel Josef Holeček, věkem a původními styky blízký Lumírovcům, ale názorově pravý Ruchovec, zvláště také pro svůj důmyslně a soustavně propracovaný sklon k slovanskému jihu a východu; jsa hrd na své rodové kořeny v starodávném selském gruntu jihočeském i náboženskou minulost svého kraje, ověřil si své stavovské sebevědomí „národnickou“ filosofií ruskou a posílil je tendencemi mohutnějšího hnutí agrárního u nás — dlouhý věk a pozdní zralost mu dovolily dočkat i se úplného vyspění politických zásad i forem, které byly za vlastního ruchovského období teprve v rozpuku. Právým člověkem božím v duchu skutečně křesťanském může se Čech státi jenom na venkově jako pracovitý sedlák neustupující ani píď z půdy, zděděné po otcích. Zdokonaluje sice zemědělství a hospodářství, odkázané mu předky; „orá hloub a snáze“, ale především pracuje, hloubá a činí dobře bližnímu ve svém okolí. Hlásí se k českobratrství, aniž se sdílí o zásadu Chelčického „neodpírati zlu“: bránit se tuze, jakmile ho svádí někdo k odrodilství a ke zpanštění, jakmile ho láká do města a hlavně jakmile usiluje o jeho statek, aby usedlíka proměnil na bezzemka a svobodného sedláka převedl do panských služeb. Jestliže vesnická povídka česká, zvláště na svém konservativním křídle od Frant. Pravdy po K. V. Raise (pod jehož genrovým mravolichným realismem uhodli význační mluvčí Ruchovců svorně a správně názory a zásady své skupiny), horlila neunavně proti rozkladnému vlivu města na venkov, vyhrotil Jos. Holeček tuto tendenci s naléhavostí až patriarchální. Ale nikdo se tomuto agrárnímu filosofu ani z vrstevníků ani z následovníků nemůže vyrovnati v názornosti a konkrétnosti, s jakou ukazuje, že sedlák bez půdy společensky i mravně hyne; bylo by třeba jíti až na Rus

ke Glěbovi Uspenskému, aby se v letopisech selstva našel sourodý obraz „vlády země“.

Polemik a pamfletista, který v Holečkových „Našich“ myšlenkovou inspiraci určuje, ale básníku-psychologovi pero z ruky vyráží, má namířeno proti aristokracii způsobem, převyšujícím daleko veškeré skeptické projevy, všechna zásadní odmítnutí, všechny invektivy proti šlechtě mezi Ruchovci. Bylať otázka šlechtická Eridiným jablkem české politiky let šedesátých a sedmdesátých: pro princip státoprávní rozestoupli se hned po obnově konstituce a života sněmovního čeští aristokraté na šlechtu historickou a ústavověrnou, z níž pouze ona postupovala svorně s ostatním táborem českým; hlavně pro spojenectví konservativních politiků se šlechtou historickou odtrhli se od nich Mladočeši a utvořili samostatnou stranu; s ostatní mládeží se sdíleli Ruchovci o stanovisko mladočeské. Nepočínali si však všichni stejně radikálně. Obecně byl sice opuštěn naivní optimismus Bož. Němcové, který jak v „Babičce“, tak v „Pohorské vesnici“ ukládá šlechticům právo i povinnost zasahovati blahodárně do lidových osudů a v duchu pomocné humanity vyrovnávati tam rozpory — to byl typický zorný úhel předbřeznový. Neruda, drsný demokrat z domova i podle politického příslušenství, zavrhoval šlechtu vůbec, počínaje mladistvou nenávisťou „Poslední baladou“ a konče pozdními epigramy, kde stejně měří staré šlechtě — nové šlechtě. Avšak jeho redakční druh a přítel Ferd. Schulz, jenž aristokracii znal z autopsie, spojoval, nejinak než A. V. Šmilovský s kritikou šlechty v úpadku naděje v její obrození živlem občanským a účastí na veřejném životě. Sv. Čech věnoval celý „Zpěvník Jana Buriana“ tématickému řešení téhož problému, který k jeho rozpačitému hrdinovi, českému zemanu, přistupuje v podobě erotického pokušení a na nějž se sám dívá hlavně s hlediska jazykově národního,

aby dospěl k závěru o neslučitelnosti selského češství s aristokracií rodovou; po letech pojal otázku tu velice podobně s týmiž výsledky A. Sova v „Tómě Bojarovi“. Jos. V. Sládek, k jehož nejdůvěrnějším přátelům od mladosti náležel český šlechtic-demokrat, zdůrazňoval proti neoprávněné pýše urozeného panstva zaslouženou hrdost sedlákovu, který má urozenost svou, a v ironickém čísle „Českých písní“ se posměšně obracel k aristokratům „Hoj, vy naši páni šlechtici“ káravou řečnickou otázkou:

*„Hoj, vy naši páni zemani,
mlékem, krví českou chovaní,
kdy pak vy to přece poznáte,
že k té zemi srdce nemáte?“*

Ale Jos. Holeček jde mnohem dál, neboť jako ruší „národnici“ stále krouží kolem myšlenky pozemkové reformy: co šlechtici kdy selskému stavu ubrali z půdy, aby si tím ucelili své latifundie, musí mu opět vrátit a tím pomoci venkovským bezzemkům, kteří jsou namnoze obětí zvuile aristokratů a jejich předků; kritika se tu již stupňuje přímo v hrozbu, jejíhož splnění se Holeček ještě dočkal. Škoda jen, že právě v této řeči naléhavost jeho stavovského požadavku nebyla v rovnováze se spravedlivostí smýšlení, a že se jeho znalost aristokratického světa jeho českých Schwarzenbergů, na něž v „Naších“ míří, nemohla ani zdaleka rovnati jeho prožitým vědomostem o domácím selství, takže právě tyto stránky jeho selské epepeje zůstávají blíže pamfletu a paskvilu než mravoličné epice, typisující skladnými postavami celý osud kraje v přesně vymezeném úseku časovém a při tom pod zorným úhlem národních dějin.

Vytlačování rodové aristokracie s čelných míst veřejných souviselo se vzrůstem sebevědomí třídy měšťanské, která se vedle rolnictva v této době obecně pokládá

za vlastní jádro národa, a do jejichž životních názorů i forem se s ochotnou samozřejmostí řadí akademické vzdělanstvo původu tu zemědělského, onde i proletářského, profesori, lékaři, soudci a advokáti a mimo okruh měst také venkovští statkáři a nájemci panských dvorů, kteří se, zvláště od dob Šmilovského, stávají oblíbeným předmětem povídkové beletrie. Úsilí této snaživé buržoasie o peněžní osamostatnění, které se jeví zakládáním spořitelen a záložen i účastí v osamoceně Živnostenské bance, ucházelo pozornosti mládeže, která v životě i v literatuře nerada a nesnadno chápe hospodářské akce tohoto druhu, hovějíc alespoň ve slovech idealismu poněkud abstraktnímu. Spíše se literatura období ruchovského i následujícího zajímala o české podnikatelství průmyslové a obchodní, jemuž věnoval pozornost již G. Pfleger Moravský v nejzralejším svém románě. Idealistický obraz průmyslnické rodiny české z „Paní fabrikantové“ jest i pro další dobu v naší literatuře typický: český selfmademan bez jakýchkoliv předsudků běže si za ženu bývalou dělnici a dává příklad jak mravným manželstvím, tak uvědomělým češtvím a lidskostí zaměstnavatelskou; jest otcem svého dělnictva, pro něž zosnová ochranné i podpůrné instituce; ale jako jest ve svém průmyslovém podnikání ohrožován cizím kapitálem bohatých továrníků na českoněmeckém pomezí, kde žije, tak mu manželství rozbíjí lehkovážný šlechtic. I když Pfleger nedovedl dosti názorně a přesvědčivě prokreslit tuto postavu, přece vyjádřil skrze ni sociální ideál českého podnikatele, jak si jej představovali vrstevníci; jest na míle vzdálen od hospodářského kořistnictví bezohledného kapitalismu a se starostí o blahobyt národní spojuje stále péči o své zaměstnance, plynoucí ze svědomí velmi citlivého. Ruchovci podržují toto spojení, stejně jako i oni jsou přesvědčeni, že němečtí továrníci-kapitalisté jsou tvrdí zároveň národně

i společensky, a to jak k dělnictvu, jež vykořisťují, tak k drobnému živnostnictvu, které připravují o chléb, a k malým rolníkům, o jejichž pozemky usilují; právě touto mnohostrannou kritikou vyniká Čechův „Lešetínský kovář“, který se končí nejen smrtí hrdiny, zosobňujícího starou a vyžívající se soustavu hospodářskou drobné řemeslné práce na rodné zděděné půdě, ale i vyhlídkou, že někdejší cizákovu továrnu koupil „zeman blízký z naší krve, k lidu vroucí vřele“.

V celku vytvářejí Ruchovci a vedli nich i za nimi Lumírovci typickou literaturu měšťanstva, jehož mnozí členové mají selské kořeny a neskrývají jich, měšťanstva snaživého, vědomého svého vzestupu, ale spravedlivého a nikterak bezohledného, ochotného spíše k dobročinnosti než k společenským reformám. Tato buržoasie nemá hlubších tradičních kořenů a teprve se snaží osvojit si životní kulturu, často jen nápodobou nebo pouhým opičením po cizí šlechtě, německém patriciátu, po odnárodněném důstojnictvu, po vysoké byrokracii odcizené češství, po továrnících-kapitalistech, shlížejících hrdo-pyšně s patra na všecko české. Spisovatelé nepromíjejí buržoasii, z níž vycházejí, kterou zobrazují, kam se obracejí jako k svému čtenářstvu, tyto vady, naopak tepají je satiricky: ironické povídky a feuilletony Sv. Čecha, většina humoristické prózy Heritesovy a Lierovy berou si na mušku nečeský ráz měšťanských domácností zvláště na venkově a ono bezděčné cizáctví v životě soukromém, které bylo žalostným rubem veřejného horlení o samostatnost a samosprávu všude a ve všem.

Nejprudčích výtek se tu dostávalo české měšťanské ženě, paní i dívce, namnoze chladně lhostejné k národním a politickým snahám mužovým, malicherné v zájmech a cizácké v náklonnostech; spisovatelky se tu projevovaly ještě příkřejšími soudkyněmi svého pohlaví než mužové. Bystrá intelektuálka chrabré vůle a

přísného smyslu pro odpovědnost mravní, Eliška Krásnohorská, neunavně kárala své družky pathetickými výzvami veršovaného řečnictví i vtipnou satirou duchaplných bajek, vědouc, že tím plní týž úkol, jemuž její velká přítelkyně Kar. Světlá v posledním období svého tvoření zcela obětovala básnickou integritu svých prací. A jiná žačka a pokračovatelka Kar. Světlé, Teréza Nováková, zahajuje svou činnost beletristickou kritikou malodušných a zcizáčtělých dcer české buržoasie, ať v cyklu kárných povídek humoru poněkud zahořklého, „Z naší národní společnosti,“ ať v prvním, nevalně zdařilém pokusu o větší skladbu výpravnou „Malo-městský román“. Přemíra této kritiky a satiry jedné, právě národní stránky života ženského způsobila však, že se jak od spisovatelů, tak od spisovatelek dozvídáme příliš málo kladného o mravně společenském poslání ženině, jak si jej představovala období občanského liberalismu: o jejím účastenství ve výchově dítek i dospívajících dívek, o její výchovné péči o služebnictvo, o její činnosti v korporacích chudinských a sociálně ochranných, o jejím působení ve spolcích vzdělávacích a lidovýchovných. Vysvětluje se to namnoze nedostatečným zájmem literatury té doby — a to nejenom české — o dospělé ženě vdanou a o její osudy, které si směla jen zcela výjimečně určovati sama: oltářem opravdu v životě i v literatuře se končila její osobní svoboda i hlubší zájem o její osobnost.

Obraz ruchovské literatury, vycházející z měšťanstva a obracející se hlavně k němu, by nebyl úplný beze zmínky o vypuklém zrcadle typisující satiry, které největší z Ruchovců, Sv. Čech, nastavil v panu Matěji Broučkovi pražské české buržoasii; běží však tu nesporně spíše o satiru na filistra, kterou podniká v jádře romantický umělec, než o satiru, namířenou proti měšťáctví se stanoviska jiné třídy společenské a z odporu

proti buržoastickému řádu. Dojista nabyt pohodlný a přízemní blahobytník, v předsudcích bezstarostného garconství zestaralý pražský domácí, pan Matěj Brouček, názorné konkrétnosti tím, že ho autor v mírné sebeironii vyzbrojil rysy vlastními, ale tím zároveň utrpěla satira společenská. Nezesílila ovšem ani tím, že proti tomuto prototypu měšťanského středoceští jsou do účinného, ale mnohdy jen drastického kontrastu postaveni představitelé výjimečné výstřednosti, na niž není nic typického a tím méně sociálně průkazného: éterické stvůry měsíční romantiky, husitští radikálové náboženského a mravního rigorismu, staromódní básník, odcizený životu, učený pedant, žijící jen svým antikvářským libůstkám — všem těmto domácíky a časově zúženým donům Quijotům se nedostává obecnější platnosti, jakou nelze přisouditi ani Sanchu Pansovi z Vikárky. Požívačnou a střízlivou pozemskost tohoto měšťáckého sofika nekonfrontuje Sv. Čech se společenskou a mravní skutečností denního života občanského, nýbrž s extravagancemi snů, přeludů a vidění na okraji banausního požitku, v němž ztrácí vědomí své úsoby a jest vlastně odsouzen k trpnosti — hle, satira, která klouže jen po povrchu života a nezarývá do jeho masa!

Nebylo tomu jinak ani u jiných humoristů ruchovského a lumírovského období, pokud se odvažovali nevybojné satiry na svou měšťanskou třídu, a to spíše na její zvykovou tradici než na její mravní jádro, u Heritese, Liera a zvláště u Herrmanna, který v otci Kondelíkovi zopakoval a zhrubil pana Broučka, aniž se vůbec pokusil postavit proti svému otlýlému živnostníku jakýkoliv kontrast živlu nešosáckého neb dokonce výstředního. Ovšem ani básnický Čech ani prosaický Herrmann se neztotožňovali se svými českými a pražskými Pansy, ale byli k nim oba shovívavější, než se sluší na skutečné satiriky, a že alespoň Sv. Čech satirikem ne-

všedního stupně opravdu byl, dokázal velkorysou básnickou persifláží mezinárodního opičáctví a snobismu v „Hanumanu“ i duchaplným výsměchem učené pedanterii, zasnoubené se samolibým vlastenectvím v „Kratochvilné historii o ptáku Velikánu Velikánoviči“.

Doby, kdy se síla myšlenky, citu a vůle soustředí na obranu proti zevnímu nebezpečí a proti nepřítelům národního neb třídního celku, mívají zřídka náklonnost k přísnějšímu sebezpytování a skutečnou schopnost autokritickou; v sebeobraném napětí se to jeví povážlivým podlamováním vlastních sil. Tak bylo po analytické sebezpytce generace Nerudovy mezi Ruchovci, kteří velmi nelibě nesli, když v následujícím, realistickém pokolení zazněl přirozenou reakcí káravý hlas sebezkušného obviňování. Tehdy adresoval Sv. Čech „věčným karatelům“ výstražné verše:

*„V čas důtky pelyněk je lidu zdravý,
a neškodí též perné šlehnutí;
než stálým haněním se málo spravi,
a věčný nárek jen se znechutí.
Dlí náprava, kde každý jenom káže —
radš chop se díla, kdo máš zdravé páže!
Co prospěje, když tupit jenom znáš
čin ostatních, že není lepší, větší,
jím bereš chut a sám nic nekonáš?
I malý čin je víc než pouhé řeči.“*

Takto si vysvětlíme uprostřed této literatury, psané spisovateli měšťany pro měšťanské čtenářstvo o soukromých i veřejných formách buržoasie, tak shovívavou šetrností k této třídě i tam, kde se autor tváří satirikem; nezapomeňme ani, že v téže době i sám Neruda, celým temperamentem mnohem dravější než hedvábný samotář Čech a nadto podle rodu, zásad i záliby příslušník

třídy proletářské, udílí svým buržoastickým čtenářům ve feuilletonech lekce způsobem spíše laskavým než přísným, užívaje žertu a ironie, aby zakryl své bolestné zaujetí; ale, i pak — v duchu tehdejšího liberalismu — požaduje na zámožné třídě středostavovské spíše lidumilnou dobročinnost než spravedlnost sociální.

Mnohem skromnější měrou než selský zemědělec a měšťanský živnostník, podnikatel, obchodník, jest v letech sedmdesátých a až do sklonku desetiletí následujícího do pojmu českého lidu zahrnován tovární dělník. O dělnickém zástupu, který se často ztotožňuje s chudinou, žijící z almužny, mluvívá se někdy ještě jako o „luze“ neb „chátře“, což s ušlechtilou rozhodností pokáral J. V. Sládek slovy: „nemluvte o luze a luzy právech; ten název bídáků, když slyší chudé srdce poctivé, se zachvěje. Těm psancům přejte soucit, píseň, činy, však luza v chatách zhyň i v paláci!“ Teprve později, vlivem denního tisku, zobecní jistě působením socialistického hnutí dělnického, marxistický výraz „proletáři“, které se r. 1894 Sv. Čechovi již dobře vejde do rýmu v krumplovaných verších jeho starosvětské vánoční idyly. Zásluha, že továrního dělníka i jeho zápas o práci a chléb s kapitálem objevilo české poesii — po statečném náběhu Tylově — náleží pokolení Nerudovu a Pflégrovu; přímí jejich následovníci, kteří vývojově značí přechod k pravým Ruchovcům, dovršují dílo průkopníků, a to nejen látkově a myšlenkově, ale zároveň také umělecky. Nerudovu sociální baladistiku vyvrcholuje Rudolf Mayer mohutnou skladbou „V poledne“, kde se v úchvatný celek, úplně prosycený sociální zkušeností, pojí individuální a přece typický osud jednotlivcův s hromadným konfliktem společenské třídy: tovární topič, zhroucený neštěstím soukromým i rodinným a degradovaný z dělníka na pouhého nádeníka, pronáší u Mayera první velkou socialistickou tirádu uvědomě-

lého proletáře proti zaměstnavateli, továrníku-kapitalistovi, z níž šlehnají plameny revoluční odvety:

*„Jen hoduj — bohat jsi — jsi pán!
Vždyt bdím tu já — já bída holá!
Zda víš, žes v moc a soud mi dán?
Jen ruky mé jedinké hnutí
a krásný palác tvůj se zboří.
Mniš, jen páni směj' být krutí
k té chátře, co se posud koří?*

---

*Tak slepá je ta tvoje pýcha;
že v lidu lásky nehledáš;
nevíš, že v člověku hněv dýchá,
a cit, jichž aspoň šetřit máš.
Ty z nich, jak z šneků tuk chceš ssátí,
pak odhodit tu skořepinu,
co jejich jest, jim nechceš dáti,
jenž zrozeni jsou pro mizinu!“*

V motivickém chodu a zvláště ve smírném závěru sociální balady Mayerovy byla omylem spatřována pouhá napodobenina sociálně politické a ostře tendenční básně Freiligrathovy z revoluční sbírky „Ça ira“: ale kdežto protipruský a protimonarchistický topič na porýnském parníku u Freiligratha odsouvá výbuch proletářské revoluce jen dočasně na dobu příznivější, vzdává se u humanitního básníka českého, proniknutého očištným světlem společenské soustrázně, dělník, kterému nechybí ani národní uvědomění, myšlenky na katastrofální odvetu vůbec, smířlivými a hlubokými slovy: „*Však žij! ne všech to vykopení, jednoho tyрана-li v světě není!*“ Mezi básníkem německým a českým zeje tedy rozdíl velmi podstatný. Nikoli však předčasně zesnulý Rudolf Mayer sám, nýbrž i mladší jeho druhové z ruchovského pokolení musili se znovu vraceti k ústřednímu pro-

blému, zda společenské rozpory Evropy dlužno řešiti revolucí se vši její bezohledností, či pozvolnou evolucí s ohledy humanitními. Ale při tom velice zřídka dolehla s podobně životnou názorností srostitá realita proletářstva jako právě u R. Mayera.

S daleko menší konkrétností než R. Mayer ve své sociální baladě vyslovil druhý vynikající člen generace, spojující Májovce s Ruchovci, Václav Šolc, v oblíbené své formě, v Čechách nové, sociální deklamaci s chansonovým refrémem, osobní a osobitý vztah ke třídě dělnického proletariátu; šzil se s ním, aniž k němu původem náležel. Demokratismus, který ve spojení s horoucím nacionalismem slibují jeho „Zpěvy svatováclavské“ („z běd lidu strunu spletl jsem, bych lidem k soustrasti zas hnul“), jest velmi široký, neboť s oslavou selského venkova, žehnající tichým chaloupkám v duchu idyllické romantiky, dovede spojití apotheosu dělnictva. Tato „Píseň o ruce mozolné“ zastírá překypující emfasi skrovný obsah myšlenkový, v němž jsou prvky sociální promíšeny s náplní národně buditelskou a oblast civilisace hmotné prostoupena živlem kultury duchovní; Šolcovi běží spíše o chvalozpěv práce, než o obhajobu dělníka a o účast pracovních sil v dějinách než o jejich poměr k zaměstnavatelům — výmluvnost jest unášena citem, nikoliv myšlenkou, když V. Šolc horuje v řečnickém slohu, k jehož průkopníkům v našem básnictví náležel:

*„Nad milenčino sladké obejmutí
mně dražší úsilné tvé postesknutí,
to vřelé, přátelské, vši šalby prosté,
že ruka s rukou v jedno srdce sroste,
ač z oka se mi při tom slza dere,
když vidím, cítím ty tvé jízvy steré,
a žes jak starý prapor rozedrána —
mozolná ruko, budíž zulíbána!“*

A nejinak i v próze výpravné: nikoliv Ruchovci sami, nýbrž spisovatelé, kteří je spojují s generací májovskou, Jakub Arbes a o mnoho později Antal Stašek, pokračují v dráze nastoupené K. Sabinou a Pflegrem Moravským a ukazují v románových skladbách, kterak třída továrního dělnictva se svým zápasem o chléb a společenskou spravedlnost, se svým smyslem pro osobní čest i národně jazykovou záchranu se stává stále významnější složkou českého života sociálního v městě i na venkově a pravou nositelkou toho, co máme nazývat lidem.

Vlastní Ruchovci dlouho neposlouchali výzvy, kterou v almanachu Školy pronesl s takovým důrazem Jaroslav Martinec k inteligenci, aby přemýšlela o příčinách nespokojenosti „chátry“ a snažila se usmířiti ji. U Mir. Krajníka, Em. Miřiovského, Rud. Pokorného, Lad. Quise, V. Šnajdra se v horlení proti otroctví ozve časem vedle vůdčího motivu vlasteneckého také sociální tón, který zní i pod jejich nečetnými obrázky lidské bídy v městě i na vesnici. Také El. Krásnohorská, v jejímž českém a slovanském buditelství zanikají ostatní myšlenky a city, příležitostně s výmluvností sobě vlastní zaveršuje o těch, kdož *„nám rovni před přírody svatým soudem, z nás vyhoštění jsou jak horší brak“* a o tom, že *„padá bída vydeděných davů jak žhavý pohled na šťastného hlavu“*, aby posléze nikoliv v duchu sociální spravedlnosti, nýbrž soukromé dobročinnosti jako *„vykoupení z těchto vin“* doporučela *„milosrdný, dobrý, smírný čin“*. Ostřeji, z plnosti bolestného prožitku, dotkli se otázky dělnické v začátečnických básních, jímž osud nepopřál ani pokračování ani uměleckého rozviti, dva mladí veršovci, oba sami proletáři, František Šimeček a Antonín Koukl; tento postavil šolcovský motiv *„ruky mozolné“* do svého středu své lyriky a skromných balad sociálních a s působivou drsností hájil dělníkova práva i na práci i přiměřenou mzdu.

Byl to opět Sv. Čech, kdo nejurčitěji a nejtypičtěji vyslovil vztah své doby a jejích básníků k otázce dělnické, to v témže „Lešetínském kováři“, který tak názorně zobrazuje odpor tradičního řádu domácké živnosti proti cizáckému kapitalismu, organisujícímu výrobu tovární. O kovářův neústupný odpor proti německému fabrikantu se sdílejí představitelé tří tříd, jež jsou obětí nové hospodářské soustavy, rozrušivší záhubně staré útvary životní: starý soused Brázda, jenž se stal bezzemkem a pozbyl veškeré půdy pod nohama, ztroskotavší vystěhovalec Józa a tovární dělník Prokop. Kdežto Brázda a Józa klesají pod osudem individuálním, který v jejich mysli živí vzdor a chut k osobní odvetě, zosobňuje Prokop „v malé kupě soudruhů svých s lící utýranou“ revoluční uvědomění třídní a dělnickou odvahu k otevřené vzpouře; ta ho spojuje s kovářem, živnostníkem na zděděné půdě, jakmile se tento vzchopí k odporu proti představiteli kořistnického kapitálu. Na rozdíl od kováře, zosobnění to české tradice, hlásí se v Prokopovi princip mezinárodní, „*vášeň ztýraného lidu, lidu s otčinou a řečí různou, spiatého béd sterých páskou hrůznou*“, ale zároveň se hlásí také velmi probudilá inteligence, uvažující pronikavě o poměru práva a moci, morálky a zákona — básník jest k němu krajně spravedliv, i když se nesrovnává s jeho zásadami socialisty velmi opravdového. Když na sklonku osmdesátých let bušilo socialistické hnutí dělnické se sebevědomou energií na brány českého života veřejného, chovali se k němu básníci mnohem méně zdrženlivě, než oficiální politikové. Byli dosti velkodušní, aby v sociální politické straně, organisované německými myšlenkami dílem z Vídně, dílem i z Říše a vyznávající okázale internacionalismus, rozpoznali její české lidové nositele s typickou tváří domácí, se zřejmými stopami dávného českého demokraticismu. Horoucí, nikoliv však zaslepený nacionalismus

Ruchovců — stejně jako politický bystrozrak pokrokové mládeže na radikálním křídle mladočeském — postřehl také, že socialističtí dělníci trpí hlavně útlakem německého kapitálu, jehož mohutnění ohrožuje nebezpečně naši věc národní, že zůstávají, přese všechna hesla mezinárodnosti, trvale věrni rodnému jazyku, české knize, menšinové škole.

Literárně výrazné projevy toho pocházejí vesměs z dob, kdy Ruchovci sami pociťovali, že překročili zenit, kdy i Lumírovci ustupovali směrům mladším, když realismus přejímal v Čechách myšlenkové i slovesné vedení. Na tomto přelomu literárních generací i básnického vkusu zazněla velká politická lyrika Čechova, shrnující veškeré veřejné tendence školy i doby způsobem stejně skladným jako důrazným. Tam se ozývá také nejopravdovější hold dělnickému hnutí, který — ještě před proslulým Nerudovým feuilletonem na uvítanou „nejpamátelnějšího prvního května lidských dějin“ r. 1890 — vyšel z české literatury. Ze tří svazečků Čechových politicko-vlasteneckých chanson a deklamací jsou pro naši otázku nejzávažnější „Nové písně“, nikoliv „Písně otroka“, kde prvek poroby sociální zřejmě ustupuje daleko mocnějším živlu politického zotročení i vnitřní zotročilosti českého národa v Rakousku, a kde již dekorativní exotismus se svými jinotajitelnými záměry značnou měrou brání přímému pohledu do konkrétních poměrů. Na sklonku sbírky se čtou dvě souběžné skladby, „Podzemní hlas“ a „Hrdina budoucnosti“, z nichž zvláště druhá se svými hymnickými apostrofami připomíná namnoze Šolcovu „Píseň o ruce mozolné“: jak za dvacet let, která leží mezi oběma básněmi, pocházejícími z téhož ruchovského okruhu, vypsalo nejen slovesné umění české, ale i pochopení světových otázek, zaléhajících z Evropy do naší vlasti a nutících i starší generaci přeorientovati se myšlenkově!

Teprve, čteme-li obě básně v těsné souvislosti, pochopíme, jak Sv. Čech postoupil v pojetí otázky sociálně dělnické nejenom nad většinu svých druhů, ale i nad starší projevy vlastní. Dělnického proletáře, „muže zmořeného vislé šíje ve hrubé kytli, jež ho nuzně kryje“, pokorného vyvržence z darů a radostí života, povyšuje nejprve za nového reka dějin v epepeji lidstva, o níž duch světa pracuje a která se stane apotheosou Práce — ale dělník sám „hrdina budoucnosti“ neví posud o svém novém důstojenství a skromně s čapkou v ruce ustupuje s cesty pyšným držitelům moci. Brzy si však básník uvědomuje — nikoliv suchým pochodem chladné spekulace, nýbrž plodnou tuchou intuitivní — že příchod této „jiné epepeje“, tohoto „nového dramatu“, nastane v mírném klidu pravidelné evoluce: „podzemní hlas“, který neodbytně doléhá k jeho předzvědnému sluchu, jest poselstvím světové revoluce, ta vystřídá v dohledné době dosavadní krvavé zápasy imperialistických vladařů a států a ohrozí domněle pevný dosavadní společenský řád:

*„Jen ucho skloňte k půdě kolisavé,
jak výš se nese temný hluk a šum,
jak rachot v hlubinách se blíže valí
a vyplnění chystá teskným snům,
kdy společnosti krok se v bezdno sveze,
zeď její slétne jako z karet dům,
kdy ortel soudce, anathema kněze
i prosba pěvce hrůzou oněmí,
až prorve meze
ta děsná bouř, jež duní pod zemí.“*

I později se vrátil Sv. Čech několikrát k otázce dělnické, i později uvažoval básnický nejednou o tom, zda sociální změna, souvisící s třídním zápasem, bude pro-

vedena revolučním převratem či humanitní evolucí. Čím více přibývalo mu let, tím se určitěji přikláněl k řešení smírnému, umožněnému dorozuměním stavů a tříd v popolitém díle lidskosti a lásky; poznáme ještě tyto poslední etapy jeho sociálně politických názorů, vychylující se namnoze z okruhu citění a myšlení ruchovského. Ale již nikdy se mu nepodařilo to, čemu jest se tolik podívat v „Podzemním hlase“ z „Nových písní“. Básník, pro nějž bouře, ať přírodní ať společenská, byla nejsilnějším zážitkem a zároveň nejpłodnějším tvůrčím motivem v domnělé tišině věků, kdy se leda zápasy evropských velmocí zdály pravděpodobnými, vytušil blízkost podzemní bouře sociální a sugestivním slovem vyjádřil plnost času, uprostřed něhož se, nikoliv o almužnu a milosrdenství, nýbrž o právo a moc přihlásí bohatýr chudý, dělnický hrdina budoucnosti.

Ještě jedna společenská otázka znepokojovala sociální politiky i veřejné mínění v letech sedmdesátých a osmdesátých, a jsouc plodna motivicky i hovějíc vládnoucímu sklonu exotickému, vnikla mnohonásobně také do literatury: problém vystěhovalecký. Jest nemálo příznačno pro období historicky orientované, že i tento problém ve své aktuální podobě vlastně aktuálně hospodářský, předstupuje tehdy namnoze v perspektivě dějinné a s motivací náboženskou jako konflikt domova a víry v národě reformačním, nad nímž zvítězila moc protireformační. Ale ježto stojíme úplně uprostřed věku liberalistického, rozhodují se spisovatelé zpravidla pro domov proti víře a odsuzují emigraci do ciziny jako úhonu národních statků, i když exulantům náboženské přesvědčení nepopřává řešení jiného; Alois Jirásek, oslavovatel církve české, nedovede v „Sousedech“, „Emigrantu“ a vlastně ani ve vyzrálém „Temnu“ překonati tohoto stanoviska. Nelze se diviti, že mu zůstanou

čeští spisovatelé a básníci věrni, když běží o vystěhovalectví v době přítomné.

Nejeden předsudek, zvláště citový, bránil tomu, aby se veřejnost zabývala kriticky otázkou vystěhovalectva. Slavjanofilské nadšení horovalo pro emigraci na Rus, hlavně na Volyňsko a Podkavkazí; náprstkovské heslo „co srdce pojí, moře nerozdvojí“ i obdiv českých svobodomyšlníků pro demokratismus Spojených států přenášely se přes postupné odnárodňování amerických Čechů, kteří, slavnostně vítáni, občas navštěvovali starou vlast, aby se v ní pochlubili hmotným blahobytem, po případě i rozkvětem českého novinářství za mořem; jen odliv lidového živlu plnými proudy z jižních i západních krajů českých do Vídně budil v starostlivých vlastencích obavy, jimž dal projev K. Klostermann v románové kronice „Za štěstím“, a podobně odsuzovali i spisovatelé severovýchodních Čech, K. Světlá, A. Stašek a Rais stěhování živnostnictva a dělnictva českého do zámožnějších krajů německých neb poněmčilých. Básníci viděli do problému přesněji a příměji, ač i jejich pohled byl namnoze citově zamlžen. Opět tu V. Šolc stojí mezi prvními průkopníky. V působivém velkoměstském obraze „V nádraží“ houstne tesklivá nálada dělnických vystěhovalců ze zchudlého selského rodu ve velebně kárnou postavu starého děda, jenž se přese všecku bídu nemůže odhodlati, aby se také vydal v cizinu, ale před odjezdem svých milých shrnuje všecky mravní i citové protesty do výmluvného monologu, kde horuje také:

*„Však, děti, snad to přece křivdou jen,
opustit zem zděděnou po otcích,
již hájili až do těch hrdel svých,
a cizím dát ji námezdníkům v plen.*

---

*Než cizí zem jak srdce macechy,
bez květů lásky pustá skalina,
ta nemá cit cizího pro syna,
ni sdílnou bratř se slovem potěchy;
tam pahejl rodu strůmek listnatý,
památek pramen, vyschlý, zavátý,
a chceš-li v pláči svůj vyslzet žal,
tam není hrobu, bys jej vyplakal.“*

Ale nutnost života se přenáší nelítostnými kroky přes tyto citové protesty: vlak bezohledně odváží emigranty do dálky, a kmet zůstává sám v sirém domově.

Barvitějším podáním, opět však v pojetí citovém, se zabývá vystěhovaleckými typy skoro tématicky Svat. Čech: z touhy po domově, z neschopnosti zakotvití v dálce, pro ztroskotání osobního štěstí vracejí se domů emigranti ztroskotanci, Bártův syn z Ameriky, potulný šumař z Kavkazu (oba „Ve stínu lípy“), a Józa, spoluzápasník „Lešetinského kováře“ s druhého břehu „velkého rybníka“, odkud ho do vlasti provází „tlupa rodáků, s ním stejně ztracených bídou všady trpce oklamáných“. Sociálního rozboru se však u Sv. Čecha problému nikde nedostává, jen se stále opakuje účinný kontrast exoticky svůdné dálky a prostého domova. Ostřeji a hloub zaryl psychologicko-sociální odhad Sládkův, když mezi „Selské písně“ zařadil ve sporé úsečnosti rozryvnou „Píseň vystěhovalců“. Na rozdíl od objektivisace Čechovy propuká tu zkušenost velmi osobní: někdejší bludný poutník americký se rozpomíná na silný zážitek své dobrodružné mladosti, zpívá-li:

*„Jest volný volných ráj
prý tam ten cizí kraj,
kde moře duní temně —*

*až budu tam, ó snad bych rád
se přišel k tobě vyplakat,
ó moje rodná země!*"

Pronikavě postihl J. V. Sládek, že nejen nesnesitelnost hmotných poměrů domácích, ale i vrozený pud tažného ptáka žene vystěhovalce z vlasti, kterou miluje, po níž bude toužit a kterou přece opouští. A zcela ve shodě s křesťanskou odevzdaností do vůle boží, která vedle věrnosti rodu a půdě jest vůdčím motivem „Selských písní“ a „Českých znělek“, svěřuje se emigrant řízení božímu, ať ho vede k volnosti nebo v porobu. Jest to skutečná poesie náboženská, která pro všechny děti boží, ať věrné domovu, ať hledající štěstí v dálce, určuje jednu vlast nezczizitelnou, jeden domov, jehož vůbec zraditi nelze, jedno středisko stále přítomné: náručí boží, v němž se sejdeme zas. —

Literárnímu dějepisu nemůže stačiti, aby v kolektivním přehledu shrnul myšlenkové tendence doby a básnické školy vyjadřující vedle uměleckých hodnot také její společenské a politické úsilí. Takový povšechný obraz třeba doplniti individuálním výkladem o tom, kterak velké slovesné osobnosti ve svém vývoji básnickém zrcadlí dobové znaky, naplňující je vlastními zkušenostmi, obměňující je podle zákona své tvořivosti a vtiskující jim osobitý svůj ráz. To poznáme z Ruchovců nejlépe u obou velkých poetů školy, u Svat. Čecha a J. V. Sládka, kteří se namnoze doplňují. Sv. Čech pokračuje myšlenkově v tradicích obrozenských, ale dodává jim rázu politicky a společensky aktuálního; zpracoval již v mládí četné vlivy západní i východní Evropy, jeví se na vrcholu zralosti produktem a výrazem domácího prostředí, i když jeho složitý a namnoze rafinovaný sloh básnický řečnického a dekorativního nikterak nepokračuje ani v tom, co odkázala předbřeznová

romantika a čeho se dobrali Májovci. J. V. Sládek naopak, lidskou bytostí i básnickým výrazem prototyp českého člověka, byl ve svém vývoji zasažen mocným působením ciziny a teprve skrze ni a s její pomocí dorůstal postupně své mužné jistoty ve světě i ve vlasti a svého spojení s domácí tradicí. Ač v demokratickém cítění a ve smyslu pro osobní i hromadnou svobodu Sv. Čechovi nikterak nezadal, klonil se na rozdíl od něho ve stáří spíše ke směrům konservativním, vrátiv se jako pěvec agrární myšlenky i jako věřící křesťan k názoru svých selských předků, které Sv. Čechovi byly sice stálým postulátem, nikoliv však vnitřní zkušeností.

Ve třech velikých vývojových etapách se rýsuje básnická i myšlenková dráha Sv. Čecha na pozadí své doby, jejíž vůdčí tendence obráží. V první periodě stále nových výbojů a vítězství, která se nedlouho po dosažené třicítce uzavírá skladbami shrnutými do „Nové sbírky veršovaných prací“, jest Sv. Čech inspirovaným básníkem bouře v přírodě i ve společnosti; sociální revoluce minulé i přítomné doléhají na jeho básnickou pozornost jako vyvrcholení rozbouřených živlů na zemi. Druhé období, zhruba patnáctileté, znamená uklidnění, což dokazuje i vydatná přítomnost selanek a báchorek: od současné problematiky se obrací básník k široké a zálibné malbě minulosti, kde ho však mnohem spíše poutají konflikty národní než společenské. I v politické lyrice, která neočekávaně zapadá mezi skladby, obrácené do historické dálky neb do pohádkového snění, ustupují otázky sociální potřebám obranné a konstruktivní politiky národní, a třída dělnická, pro jejíž boj za právo a proti křivdě projevuje Sv. Čech živou sympatii, jest pojímána jako nutný doplněk národního tělesa. Na samém závěru této doby vytryskne odpor proti útisku s nebývalou vášnivostí, takže se nadšení čtenáři Čechovi vůči tomuto povšechnému radikalismu ocitají v rozpa-

cích, zda jeho ohnivé horlení proti otroctví a zotročitelům dlužno pojímati spíše národnostně či sociálně. Ale tu, jako by struna, násilně vypjatá a přepjatá, praskla: na práhu posledního stařeckého údobí, které trvá ne celých patnáct let, počíná Sv. Čech odvolávati všecek radikalismus, i národnostně vlastenecký, aby prohluboval a rozváděl řešení smířlivě humanitní, vystupňované v panteismus lásky a soucitu a vzdálené pozitivnímu křesťanství. Jest to však spíše životní únava než vystupňování myšlenkové síly; s tím souhlasí také změna výrazových prostředků básnickových: epik a malíř, inspirovaní smyslovými dojmy a tvořivou imaginací k názorným obrazům, nadobro ustupují meditativnímu pěvci, rozprádajícímu své úvahy způsobem rétorickým.

Z mladistvých děl Čechových, v nichž neodbytná představa bouře živlů i zástupů nabyla monumentálního ztělesnění, vyrostla dvě do širě úctyhodné, čeští „Adamité“ a mezinárodní „Evropa“ — v obou se bouře promítá v podobě dějinné revoluce sociální. Ale ve smyslně barvitém obraze XV. stol. ustoupily třídě společenské rozpory skoro úplně do pozadí, aby na jevišti panenské přírody zaburácela prudká gesta feuerbachovské anthropologie pantheistického nádechu, bouřící proti každému pozitivnímu náboženství, a aby kontrastem k přísné šedi tábořské zasnívila vyzývavou nahotou enfantinovská emancipace těla; dialektické rozpravy adamitských hrdin, tak památné ve výbojích básnické spekulace české, se celkem vyhýbají vlastní problematice společenské. Jinak v mohutném alegorickém epose „Evropa“, které na vrcholu tvořivosti básníka nedávno třicetiletého vzniklo ze sňatku dvojí živelné inspirace: z Francie dolehla k němu za výbuchu Komuny moderní sociální bouře, a za plavby po Černém moři prožil hrůznou krásu bouře mořské. Syny francouzské Komuny jsou vyhoštěnci na korábě Evropa, který od francouzských břehů směřuje

k rovníku a pak na exotickou pevninu, a velký pokrok proti „Adamitům“ záleží v tom, že tito individualistní, ale silně typisovaní zástupci hromadných tendencí sociální vzpoury promítají své zároveň myšlenkové i smyslově citové konflikty ne již pouhými turnaji řečnickými, nýbrž energickou akcí, vystupňovanou dramaticky; ta ovšem má hlubší smysl a stále se vztahuje nejen k tajemné lodi, jež nese jméno Evropy, nýbrž spolu k světadílu Evropě, jež rovněž „mor děsný nese ve své hrudi“. Ke dvěma znepráteným protagonistům soustředí se postupně myšlenkový i dějový konflikt, zastřený četnými zvláště erotickými dějstvy ostatních partnerů: k anarchistickému teroristovi Rolandovi a k humanistovi Gastonu. Roland, ideolog a vášnivec zároveň, stále šířící touhou dostat loď do moci revolucionářů, představuje zásady komunistické levice v žádoucí úplnosti: nenávidí soukromého vlastnictví i výsad stavovských a rodových; posmívá se nejen vládnoucímu společenskému řádu, ale i náboženství a poesii, které mu přislужují; odmítá soustrast s utrpením a citlivost nad ssutínamí staré civilisace, odklizené revolucí; a stále, jako jedinou správnou metodu pro společenský převrat doporučuje krvavý křest, bezohledný postup ohněm a mečem:

*„Ó věř mi, jenom plamenem a kovem
svět obrátíš — ne myšlenkou a slovem.“*

---

*„Když klesá svět, co krůpěj krve platí?
V tom lidstvo mládne, koupajíc se zdroji,
v ten purpur každý velký čin se šatí,
v něm poesie též svá prsa hřeje.“*

Proti Rolandovi, jehož slovanskou obměnou se pak stal nihilista Vladimír ve „Slavii“, postavil básník v kraj-

ním kontrastu Gastona, mluvčího evoluce proti revoluci, nekřesťanského vyznavače zásady lásky k bližnímu, mluvčího požadavku neodpíratí zlu zlem, bezděkého dědice zásad česko-bratrských i politiky Palackého. Gaston, ač se v ději básně osvědčil důmyslným strategem, jest v jádře sociální utopista, docházející svých komunistických nadějí z humanitního optimismu, který si o budoucnosti spřádá přeludné selankovité představy, dosti blízké romantickým koncepcím slovanického pravěku rolnického a pacifického:

*„Zřím budoucnosti kraje požehnané,
kde pod oblaky květných haluzí
bohatých klasů zlaté moře chrustí,
kde lidé mírní, lepší, smavouští,
kořáním bloudí, štěstí soudruzí.
Jich oči jasné bez závidosti, vzdechu,
v přírody hledí květný, štědrý sad,
vždyť všechněm zraje, kvete pro potěchu
a všechněm skýtá vůně své i chlad;
tu nikdo nevolá: to moje, moje!
tu nezří chudých závidníků roje
v růžovou zdálí boháčovu skrýš,
tu žádná ostny neježí se mříž,
před nížto děcko slzy hladu lije,
a za níž jablko ve trávě hnije.
Tu všichni svorně o všechno se dělí,
jen láska plní tu, co láska velí.
Zákonů není. Na pranýři tkví
jen jeden mrzký zločin: sobectví!“*

Gaston, vlastní tlumočnická básníková vlastního přesvědčení, dočasně nad teroristy zvítězí a ovládne řízení lodí, aby posléze zoufalým činem šílené a nábožensky vzničené ženy přece stihla Evropu katastrofa, strhující s se-

bou stejně horlitele revoluce i snílky evoluce, stejně představitele starého řádu i bojovníky za novou spravedlnost. Ve skladbě vůbec nejasné zůstává nejisto, zda si básník vůbec zoufá nad Evropou či jen nad dobou, která neuzrála ještě pro rozhodující obrat.

Jedno však jest patrné v tomto díle, stojící na pomezí dvou vývojových etap Sv. Čecha. Od nynějška připouští básník sociální revoluci jen potud, pokud se nestaví jako nebezpečná překážka postupu národní myšlenky a pokud neužívá násilných krvavých prostředků. Z pěvce bouří živelných a sociálních se stává nyní básník konstruktivních prvků v životě společenském, a v souhlase s tím jednak u něho živly dynamické ustupují statické idyle, jednak prvek problémní diskuse mizí pod široce rozprádanou složkou popisnou; také patrný obrat od přítomnosti k dějinám potvrzuje, že se básník dal na cesty konservativismu od vášnivých výbojů mladosti. Touha po sociálním míru mezi stavovskými a třídními údy národního tělesa doléhá i do historických skladeb „Žižka“ a „Václav z Michalovic“, z nichž však liberální pojetí reformační minulosti české vedle hlubší ideologie náboženské vyloučilo i patrnější problematiku společenskou. Oslava selské práce, blaženosti i moci na zděděné půdě, vlastně v rámci starých řádů a jako záruka národního zdraví zaznívá nejen z venkovských idyl „Ve stínu lípy“, „Zpěvník Jana Buriana“ a „Václav Živsa“, ale i z dějinné epeje „Dagmar“. A jako u ruských slavjanofilů se ukládá provedení tohoto programu, připravujícího příští Gastonových utopií, v „Zimní noci“ a „Slavii“ Slovanstvu, jak pevně věří Ivan a jak připouští i jeho nihilistický bratr, „že úkol *velkolepý Slávu čeká v té za obnovu světa bitvě svatě*“.

I politická lyrika Čechova ze sklonku let osmdesátých, z níž zpravidla bývají slýchány tóny boje obranného, ale neústupného, jak za práva národní, tak za bu-

doucnost Slovanstva, má ráz zásadně konstruktivní; novinkou její v českém politickém básnictví jest, že k stavebnímu i obrannému dílu národnímu z hlubokého pocitu sociální spravedlnosti volá ony třídy, na něž bylo dotud většinou zapomínáno. Jak v „Jitřních“, tak i v „Nových písních“, z nichž ony jsou podloženy tušením blízkého evropského konfliktu válečného („*Snad zítra již spousta se snese — a národy oněmi v běse, — jen krvavá zařinčí zbroj; — ne slovem, — leč kovem se rozhodne velký ten boj!*“), tyto pak jistotou o naléhavém převratu sociálním („*Jen ucho skloňte k půdě kolísavé — jak výš se nese temný hluk a šum, — jak rachot v hlubinách se blíže valí — a vyplnění chystá teskným snům, — kdy společnosti krok se v bezdno sveze, řád její slétne jako z karet dům*“), přidružuje Sv. Čech k vůdčím dvěma heslům Svobody a Lidskosti, jichž nedopouští házeti v koš frází, heslo třetí: Práci. Mínil-li Svobodou především sebeurčení národní a Lidskostí spravedlivost, ne pouze lidumilný soucit vůči všem třídám společnosti, spojuje s oslavou, kultem a obhajobou Práce zcela zřejmě čestné řešení otázky dělnické. Již r. 1886, před „Jitřními písněmi“, zabavila mu censura v pamětním listě „Dělnictvo sobě“ skoro celou výmluvnou apostrofu „Práci“, kde po odsouzení zotročujícího zotročovatele dělnické třídy zazněla nadějná výzva:

*„Ó neochabuj! Vidím slavné příští:
Tvá síla vítězná ovládá zem,
poslední zlomky okovů tvých tříští
a v čelo pne ti světa diadém.
Do prachu smeteš všechnu cetu planou,
již zdobila se líných sobců dlaň,
tvé mozoly se znakem šlechty stanou,*

*tvých znojů perlami jen zpyšní skrář,
svět bude znát jen tvojích slávy reků,
ty jasná kněžko budoucího věku!“*

A na téže myšlence, kterou o něco později varioval Sv. Čech v májovém vzkazu dělnictvu „Buď práci čest!“, zbudovány jsou i obě citově vroucí a náladně sugestivní skladby, vítající uvědomělého dělníka na kolbišti politické a do arény pospolité svobody „Podzemní hlas“ a „Hrdina budoucnosti“ v „Nových písních“. S jejich mocnou emoční silou se však nepojí úměrná pronikavost myšlenková. Básník může sotva věřit, že si dělník socialista dobude svých společenských a politických práv na svých dosavadních utiskovatelích pouhou dohodou, a že lidumilně dobročinné řešení, jaké doporučil ve vánoční idyle „Sníh“ právě v této době, může mít hodnotu žádoucího prostředku obecného. A přece jeho humanitní cítění si žádá, aby stejně jako spory mezi národy, tak rozpory mezi třídami byly rozhodovány „ne kovem, leč slovem“. Tento jeho pacifismus, ovšem otřesený neodbytnými úvahami při hrozivé konflagraci válečné (v „Modlitbě“), nečiní výjimku ani, kde běží o možnost zarazití pronikání německého živlu do českého území na severu království: ohrožené a napadané česství se zbrojí místo ocelí pouhou nadějí („Vyhlička do hor“).

Tím více překvapuje u Sv. Čecha nedlouho potom bouřně výbušná nálada násilné vzpoury a krvavé odvety, temně se mračící z „Písní otroka“. Jak těžký útlak ohrožoval tehdy samo bytí a samy mravní základy národa, když mu ušlechtilý a spravedlivý humanista čelil tak rozhorlenou a tak bezohlednou písní politickou! Neboť jen o českou národní politiku protirakouskou, nikoliv snad o sociální revoluci evropskou běží v celém cyklu, který nabyl mravního posvěcení tím, že kárající

básník stíhá stejně ztročilost jako ztročování. Na závěru „Písní otroka“ se ovšem svítí gastonovská utopie, již dlužno pojímati i ve smyslu sociálním:

*„Ruce všechny bez okovů, jasná pracovníků tvář,
nikde dozorce tu s bičem, otylý ni otrokář,
nikde neblýská tu kopí sveřepého vojína,
pokrytecky nebělá se řásné roucho bramína,
nikde nepsána tu v čelo různou hlinkou črta kast,
rovných, volných spolubratří svobodná tu, šťastná vlast.“*

Ale že básník sám nepokládá takovou perspektivu „Písně otroka“ za správnou, upozornil s důrazem v básni předposlední:

*„Slyším rozlícenou vádu
o svobody podstatě,
o budoucím lidstva řádu
po křivd mrzkých rozvratě,
zatím co nás všechny kruší,
dále jho den ke dni tužší,
na vše naše práva pline
a v nás deptá lidskou čest!
Mlčte, všechny snahy jiné,
před tou jednou nejdávnější,
nejnutnější, nejhlavnější:
nejprv z jařma šíji vznést!“*

A za tímto heslem národně politického osvobození, státního sebeurčení, veřejné svéprávnosti, postupuje básník proti rakouským utiskovatelům s radikalismem bezuzdným. Ten se neleká ani násilí, ani krve, ani ohně, a na prahu stáří má někdejší opěvovatel bouře v přírodě i ve společnosti s vášnivostí přímo ekstatickou:

*„Kéž nepřítel se s žívlů vztekem spojí,
kol zuří pochodní a ocelem!
At kdokoli — zdar budiž jeho zbroji:
Kdo pána vrah, tent' našim přítelem!“*

Neočekávaný obrat, jímž pouhý rok po „Písniích otroka“ zahajují „Modlitby k Neznámému“ poslední, myšlenkově ucelené období básníkovy vývoje, měl především vnitřní příčiny, neboť v nějakých změnách veřejných poměrů důvodů proň nebylo. Sama okolnost, že básník věnoval nyní celou knihu náboženským dumám a úvahám, jest charakteristická; dotud se uchylovaly u něho meditace a diskuse tohoto druhu do pouhých episod děl, zaměřených zcela jinam. Zvýšený zájem náboženský jest doprovázen zároveň silnou obrodou etickou, a to nejen ve smyslu pospolitité humanity, nýbrž přímo sebeobětovného altruismu. Velká vlna novokřesťanství, probíhající právě v této době celou evropskou civilizací, zachvacuje také někdejšího agnostika a liberála českého; není asi příliš odvážno mluvit tu o přímém vlivu nauk L. N. Tolstého, který jako ruský myslitel měl k Sv. Čechovi přístup daleko snazší než příbuzní duchové západní. Ve shodě s ním zavrhuje Sv. Čech nejen každý násilný výboj, ale i veškerou násilnou obranu a nevyjímá odtud ani oblast národního zápasu, který neváhá odsuzovati, pokud by se přičil zásadám pospolitité lidskosti — heslo národa a jeho samostatnosti pozbývá v Čechově stáří významu hodnoty absolutní. Rovněž však v okruhu sociálním, kde s důrazem vymáhá důstojnost, právo a účastenství ve veřejném dění pro všechny třídy bez rozdílu, odmítá Sv. Čech v posledním svém období otevřený boj a zbrojné měření sil:

*„Však odmítáme každou
zbraň temna, úklad s vraždou,
kdož vzteklé vřavy syti,*

*chcem v lásce s bližním žiti,
kdož, nevěřící s věrou,
jdem k věčnu zemí šerou
za hvězdou, která svítí
nám v pochyb vlnobití —:
Ó, vtělit pílí ruky,
co rtoma hlásáme,
v šik jeden srazme pluky
své známé, neznámé!“*

Tato závěrečná fáze básníkovy myšlení, silně určova-
ného prvky citovými, není fází vrcholnou. Mluví k nám
z ní unavený stařec, stojící již stranou života a volající
především po klidu a míru; to potvrzuje i slovesný tvar
jeho projevů, z nichž žádný nevyzrál ani k hutné epice,
ani k dramaticky řešeným konfliktům nadhozených roz-
porů dialektických. Z „Modliteb k Neznámému“ nic ne-
svědčí o této podstatné změně základního stanoviska do
té míry jako дума „Na Řípu“, kde do vlastenecko-
politických úvah zaléhá motiv náboženský jen podružně,
a to apostrofou věčného Tajemství, pronášenou slovy
velmi příbuznými válečné „Modlitbě“ z „Jitřních písní“.
Synthesa našeho národně politického vývoje s úzkostli-
vým a přece nadějným pohledem do budoucnosti jest
umístěna do středu heroicky-idylické krajiny středo-
české, kterou Sv. Čech považoval za svůj vlastní domov,
ale co znamená více: básník ji postavil mezi dvě idyly:
staroslovanskou patriarchální selanku selské demokracie
a utopii všelidského sbratření, doby „příští jiných zbra-
ní, bez bojů, jež nám byly osudem“. A tu se starostlivý
vlastenec zamýšlí nad palčivou otázkou poněmčeného
území a nad vítězným přívalem germánského živlu do
krajů kdysi českých, přívalem, který jakoby genius pra-
otce Čecha zarazil. Plně přesvědčen o etické hodnotě

národního úsilí, trpce lituje ztracené půdy, ale hned dodává:

*„A přece kdyby náhle jakýms divem
nás k výši vznesl nové moci vznik,
a já zde viděl v ruchu bojechtivém
zpět k horám těm svých bratří zbrojný šik,
by násilím je znovu opanoval
a jak nám soupeř činil po sta let,
jej mocí umlčel a v pouta vkoval
a cizoty tam všechny znaky smet' —
tu na ně, přísahám při bohu živém,
bych zvolal hlasem kárajícím: Zpět!“*

Ale v zápětí — a tu jest důkaz sil stařecky ochablých — se básník sám, přímo násilně, vytrhne z těchto kárných úvah o neoprávněnosti politiky národně odvetné a za jakýchkoliv podmínek dobytčiny, aby se ukonejšil dvojí důvěrou v budoucnost: samé podstatě naší národní povahy se přičí jakýmkoliv imperialismus, a věk všelidského smíření bez bojů a krve nadchází. Horuje s naivním optimismem:

*„Vždyt cítíme již na své skrání vláti
dech jitra — velké světa obnovy,
kdy nebude se dějem slavným zváti
vražď, klamů, loupeží děj surový,
a kdy též mocný sok náš zhrdne slávou,
jž v triumf řinčí jiných okovy.“*

Takto posledním politickým projevem Sv. Čecha jest politická utopie, a sociální utopií se zanedlouho potom uzavírá i jeho básnické přemýšlení o otázkách společenských; jako na samém začátku básnické dráhy, děje se to nikoliv v uzavřené komposici, nýbrž ve volné řadě cyklické.

V středočeské selské idyle ze žní, „Sekáči“, kde se v blízkosti bouře jak přírodní, tak dějinné opakují většinou motivy z jiných básnickových děl známé s novou apotheosou sedlákovy práce o půdě a na půdě oceli vykonávající své vlastní požehnané poslání, přibyl přece jeden myšlenkový útek v harmonickém a harmonisačním pásmu společenských ideí. Někdejší básník typicky zemanského „Zpěvníku Jana Buriana“ se staví v rozporu hospodářských dělníků a statkářů rozhodně na stranu oněch, a ač i zde doufá v mírné rozřešení konfliktu, přece jistí:

*„Tak dvojí vojsko proti sobě zříme —
a vítězi kde budou, všichni víme.
Tu moc a věhlas, zákon, spousty zbraní,
pych, krása, bystrý um a bujný chtíč —
tam jenom spousta unavených dlaní,
z nichž trčí kosa, kladivo a rýč,
a přec ať zpupná moc sto hradeb chystá,
bouř dělných dlaní vítězstvím je jista,
svým právem ubíjeným tisíc let
ve věku světla opanuje svět.“*

Důvěryplné horování o tomto „věku světla“, mravní úsilí o jeho příští na zemi, idealistická snaha vyvrátiti skeptické námitky proti možnosti jeho vlády mezi námi, variují se v osmidílném kolozpěvu, který na závěru svých dnů poslal Sv. Čech „Do světa širého“. Výslovně: do světa širého, neboť zde, na rozdíl svých ostatních děl, se obrací také k cizincům, hledaje mezi nimi duchy sourodé a replikuje pak na námitky jednotlivých mluvčích různých skupin civilisačních. Po chauvinistickém imperialistovi se ujímá slova hlasatel mezinárodního všelidství; kdysi ujařmeného, ale nyní pevně zorganizovaného proletáře („Ale posléz dav náš něný — zahřměl, okem

*hněvně blysk', — přes meze všech plemen, zemí — mohl
 zolné si dlaně stisk', — porízené práce strojem, — kladivem
 svým hrdě máv', — žádá jedním hrozným vojem — lidské cti a lidských práv“)*
 vystřídává bezprávná žena; po hlasu sociálního teroru se ozývá čisté křesťanství; vedle deismu, povzneseného nad církevní útvary, promlouvá také agnostická skepse, vedoucí k pasivitě a k pozorování světa s pohrdavým úsměvem. Snaže se v každém projevu, s výjimkou hlasu terorismu imperialistického a socialistického, najíti přijatelné zrnko pravdy a ujišťuje třídy potlačené svou důvěrou v jejich vítězství (zvláště vřele a s důrazem se ujímá dělného lidu: „*Vlast bez vás vlastní není — a národa vše jmění — má ve vás původ, celé — po právu patří vám, — ne pouze podíl skývy, — i květy z ducha nivy — i skvosty uměn skvělé — a hvězdných vidin chrám.*“) odpovídá Sv. Čech všem vlastně odkazem do utopie. Nový ráj obrozeného lidstva, svět pacifismu a spolu národní i společenské harmonie vidí však v budoucnosti nepřilíš vzdálené a stále opakuje, podáváje „*svých veršů chudou kytku, připiatou na šíp míru,*“ přesvědčení, že této obecné pohody a jednoty možno dosíci bez boje, bez násilí, bez krvavých obětí — národní sebeurčení je jeví v této perspektivě jedním ze stupňů k vyššímu lidství. I neběží v těchto umných řečnických monolozích, v nichž opět básník ukazuje svou hladkou virtuositu, o drama myšlenky, dialekticky zaostřené. Zde, bez ostřejšího pohledu do sociálně politické reality, současnosti, horuje zanícený cit pro obecné ideály. S umělcem odumírá současně myslitel ve chvíli, kdy starce, zvolna usínajícího, ukolébává „*blahověst o rodném štěstí všech bratří*“ . —

Básnický a lidský růst druhého vůdčího Ruchovece, Josefa V. Sládka, nelze sledovati jen pod zorným úhlem vztahu jeho poesie k otázkám veřejným. Zaměstnávají sice důsledného demokrata a vytrvalého odpůrce kaž-

dého nadvládí po celý život, v němž není úseku, aby věrný syn české půdy neprojevil svou statečnou důvěru v sedláka a dělníka a nesáhl pevnou rukou na politickou strunu. Ale přece, přese vši svou inspirační vydatnost, tato složka jest v jeho díle a vývoji podružná. Převládajícím živlem Sládkovy lyriky jest co nejintimnější a co nejsoukromější hledání citového a mravního bezpečí v lásce, a to nejen ke stvoření, nýbrž především k Stvořiteli; k této sublimaci vztahů erotických mu napomáhá smrt, kterou pochopí posléze jako poslušnou pomocnici boží a přetvořenou formu lásky. Silně náboženský ráz Sládkovy poesie se obráží také v jeho sociálních i politických motivech, kde jako poslední instance mravní spravedlnosti jest vzýván Bůh, a kde obloha, klenoucí se nad věčnou rolí sedlákovou, jest pojímána jako podnoží Hospodinova trůnu.

V „Ruchu“ se přihlašuje jeho mladistvý redaktor jako básník výrazně politický, smýšlení krajně radikálního. Naslouchaje s pocitem hanby českou „píseň otroka“, káře jej, „že neví, z řetězů jak ukovat si meče“; sám pak svůj republikánský vzdor proti utiskovatelům stupňuje přímo v myšlenku kralovraždy. Nových politických myšlenek však nepřináší, ani ať svým protestům proti národnému útisku přehazuje literární plášť irský, ani ať z plnosti amerických zkušeností viní v působivých motivech indiánských národ na oko liberální z křivd na bezbranných kmenech slabších; také první jeho české znělky, hlásící se dedikací a dikcí k Nerudovi, formou a kritikou veřejných poměrů k Šolcovým „Sonetům svatováclavským“, jdou cestami tradičními. Zapředen do intimních smutků a zápasů o nové štěstí a o jistotu víry, jež by ho vyvedla z pesimismu, a začarován namnoze do estetického kruhu Lumírovců, nevšímá si po léta, jak se kolem něho přetvářejí a obrozují formy života

veřejného; jen občas tryskne v uhlazeném útvaru znělky paprsek sentimentální účasti s trpícím chudásem.

Tím významnější jest, že se v tomto období čirého a někdy až akademického umělectví Sládkova probouzí se silným vědomím odpovědnosti jeho sociální pozornost, a to stejně o sedláka jako o dělnického proletáře, kteří jsou mu rovnoměrně důležitými složkami lidu. Někdy užívá ještě učených a umělých symbolů, v jakých si libovali Lumírovci, mluvě o „*Kyklopu dívém, připoutaném k výhni, jak cetky kuje tam pro bohy lačné*“. Jindy však nachází prostý a hutný výraz blízký lidové písni pro věčnou práci oráčem, pro rodný erb lidu, „*jímž klas potem zrozený a větev hlohu*“, pro správné poznání o skutečných a domnělých pánech („*Člověk pán je země — hlas však praví ve mně: — Lidí pán je Bůh*“). A zpravidla se na této cestě dobírá účinné, jednoduché, pádné monumentality.

Tak si sám v letech osmdesátých připravil půdu pro dvojdílný breviář českého demokratismu, „*Selské písně*“ a „*České znělky*“, které se staly východiskem nové tradice pro politickou a sociální lyriku českou. Sládkovo selství jest hrdě sebevědomé vůči pánům a mužně pokorné před Bohem; jeho loyality k panovníku jest zatrpklá. Občasná vzpomínka selského poddanství zvyšuje vlastní hrdost, a vědomí rodové starobylosti se zahrocuje proti šlechtě; kult půdy, přesvědčení o významu práce o ní, pocit věrnosti dodávají stále nové síly do krušného životního zápasu. A zcela podobnou intonaci má politická meditativní lyrika Sládkova, vměstnaná po vzoru Kollárově a Šolcově do útvaru znělkového. Sládkovo občanské češství se netají ani protilhistorismem, ani vědomím přirozenoprávním; oslavu jazyka a národnosti prohlubuje kultem půdy a krve, které posvětila tradice; sociální rovnost jest mu zárukou pravého národství. Nelze se však zbaviti dojmu, že pro tento střízlivý, sebe-

vědomý aktuální demokratismus není vybroušený sonet sourodou formou, a že by se lépe hodil útvar chansóny, ať deklamované, ať doprovázené melodií, nejlépe pochodovou. Sládek to asi sám také cítil a postaral se po třech letech o korektiv v „Českých písních“, jež jsou namnoze protějškem k „Jitřním písním“ Čechovým, s kterými příležitostně polemisuji (tak báseň „Nejsme sami“ jest zřejmou odpovědí Čechově skladbě „Nevěřme nikomu“). A zde dospělo Sládkovo úsilí o zmonumentalisování politické lyriky, stranou retoričnosti a deklamace, nesporně svého vrcholu; stačí jen vzpomenout na velký a skladný symbol „Kováře“:

*„Stůj pevně při práci a kuj a kuj,
kováři zasmušilý, lide můj!*

---

*Jen kuj! Ať slyšet kladivo tvé hřmít!
V tvou dílnu na sta let už nepad' svit,
ni na tvé rodné pláň,
jen ten, jenž z ocele ti srší v líc,
a v němž, jak buší pěst, duch nezří nic
než zbraně, zbraně, zbraně!“*

A ještě v jiném než formálním smyslu přinášejí „České písně“ korektiv. V „Selských písních“ zašel Sládek poněkud daleko v tom, že jednostranně, stržen vděčností motivu a zpronevěřuje se vlastnímu přesvědčení, označoval jenom sedláka za jádro národa. Nyní se rozpomíná na dělníka a z hloubky zároveň humanity i křesťanské zbožnosti píše vroucí a prostou „Modlitbu dělnickou“, která snad cize zaznívala atheisticky orientovaným socialistům, ale daleko přetrvala projevy jenom aktuální svou světlostí a čistou krásou:

*„Paprsk záře nesmrtelné
sešli v naše sudby tmavé,*

žehnej každé ruce dělné,
 žehnej každé práci pravé.
 Nechcem křivdy, chcem být čisti,
 z práce jen at chléb nám vzrostá,
 v potu chcem svou skývu jísti,
 jenom at je slzi prostá!
 Ty, zdroj lásky, u Tvých nohou,
 my, Tvé dítky, všichni s všemi,
 ty, Bůh jeden nad oblohou,
 a my bratři na té zemi!“

Této perspektivě zůstává pak J. V. Sládek věren až do konce svých dnů, pokud se dotýká otázek veřejných, z nichž ho více zajímá stránka sociální než politická. Zaujat přemítáním o věčnosti a Bohu, neztrácí přece zájmu o to, pokud se na zemi uskutečňuje spravedlnost, jaké žádá vůle boží a zákon evangelia. S uspokojením pozoruje, že stav selský, jehož třídnímu hnutí agrárnímu se na konec (v „Nových selských písních“) stává programním pěvcem, se domáhá uvědoměle práv pro sebe; bolestně však zjišťuje, že se stále nedostává spravedlnosti dělnickému proletariátu. Ještě v poslední knize Sládkově, obrácené tematicky k zásvěti („Lethe a jiné básně“), se ozývá u příležitosti odsudků a poprav revolučního proletariátu v carském Rusku přísná a příkrá výstraha bratrovrahům z caesaropapistického tábora držitelů moci na Rusi: „*třeste se, třeste, až surma zazní v den hněvu, hrůzy, ó bratrovrazi,*“, ale, podobně jako Sv. Čech v pozdních svých projevech, si též Sládek představuje neodvratné vítězství proletariátu („*Slyšíte, v dálce země jak duní? — To pluky pluků jsou na pochodu! — Z budoucna mrákav jdou na výsluní, — z plemene plémě, rod od národu.*“) bez boje a bez krve, pod bílými praporce a s palmami míru. Sociálně politická utopie tohoto pěvce dělníků a sedláků se proměňuje

v evangelický sen království božího na zemi, tak silného náboženského přízvuku, jaký bychom hledali marně v tuchách a nadějích agnostického liberála Sv. Čecha.

Sociální účast o povržené, utiskované a trpící členy lidské společnosti nerozlučně jest s náboženským životem spojena u Julia Zeyera: teprve když si osamělý individualista probouje svůj těžký a statečný zápas o společenství s Bohem, teprve když hořkou pýchu svého romantického srdce uměleckého pohřbí v křesťanském soucitu a v nesobecké pokoře, schopné každé oběti, teprve když prožívá v celé bytosti spiritualistickou obnovu, počíná se zajímat o lid, a „líto jest mu zástupu“. Ale nedbá, na rozdíl od Čecha neb Sládka, nikterak o jeho boj za právo, jako se politickým formám života vůbec vyhýbá, nýbrž sleduje jen utrpení těch, jimž sociální řád odpírá chléb, důstojenství, lásku a tomuto utrpení chce, v závěru své básnické dráhy, básník Víta Choráze i Careviče Eustafa odpomoci nikoliv veřejně organisovanou akcí neb úsilím o změnu společenského řádu, nýbrž osobní účinnou pomocí, aktem milosrdenství, ale hlavně pokorným pobratřením se s nimi. Jsou to pro něho „poveretti“, jako byli pro světce františkánského, který kromě východního lidového křesťanství nejpronikavěji působil na tuto závěrečnou fázi Zeyerova vývoje, připravenou arcit' dávno naukami budhistickými.

Beze zájmu však zůstává Zeyer po celý život pro novodobé útvary sociálně politické skutečnosti a pro reformní neb revoluční tendence odtud plynoucí; varuje se také toho, aby snad přenášel do svých evokací minulých věků sociologické koncepce neb sociální tužby naší doby: tam i zde ho zajímá jenom lidská osobnost ve svém individuálním rozvoji. Sklání se s účastnou něhou k trpícímu člověku každé třídy a vyhledává nejen strádání, ale i krásu zvláště rád mezi chudinou, neprojevoval zvláštních sympatií k žádnému stavu, ani

k selství, od jeho druhů tak velebeného. Osobním osudem uskutečnil s důsledností, nikoliv bez obětí pokus, vyřaditi se z měšťanské třídy, kam náležel rodem i původem, a také pohrdal životními hodnotami, pro buržoasii typickými. Postavil proti ní, čistě romanticky, ideál nezávislého umělce, stojícího se svou myšlenkou, se svým snem, se svou tvorbou mimo společnost a mnohdy přímo proti ní. Byl to ryzí ideál Lumírovců, který dovedl realizovati právě jen sám Zeyer, muž bez rodiny, bez občanského povolání, bez společenských aspirací a skoro bez potřeb, jenž mezi svými druhy si jedině zasloužil práva, stavěti na vrchol kultury vedle myslitele a umělce také světce.

V tom ve všem stál Zeyerův někdejší přítel a později jemu nadobro odcizený Jaroslav Vrchlický na pólu přímo opačném. Jeho ochotná družnost, k níž dospěl ze samotářské plachosti svého mládí, nutila ho, aby se zařazoval do měšťanské společnosti, kde žil; s vrozenou přizpůsobivostí přijímal její vkus, její názory, její veřejné starosti a neodvažoval se protestovati proti základním jejím zásadám. Učený básník a akademický hodnostář, obtížený veřejnými funkcemi a poctami, neváhal, přes svůj umělecký temperament a bohémské sklony, vystupovati v životních formách representanta mocné buržoasie, a to nejednou v postojích, jimž se naučil od svého životního vzoru, Victora Huga. Sotva se byl z jinošského pesimismu vypracoval za účinné pomoci západních mistrů, jižních zkušeností a jasných zážitků osobních k optimistickému evolucionismu, projevujícím se v dějinách civilisace, pojal do své citově myšlenkové koncepce, kterou mínil po hugovsku promítnouti cyklickými „zlomky epopoje“ s theodiceí v závěru, všecky názorové prvky, drahé liberálnímu měšťanstvu stol. XIX. Neunavně chvalořečil vývoj a pokrok; velebil francouzskou revoluci a její hesla; zastával se rovnosti všech stavů i

sebeurčení národů; hlásal svobodu myšlenky i slovního projevu; horoval jak pro vymoženosti věd přírodních, tak pro výboje techniky; byl mluvčím pacifismu a obecného odzbrojení; neváhal v panské sněmovně vídeňské ujmouti se v rozhodujícím okamžiku všeobecného rovného práva hlasovacího, citě: „*musilo tak se státi právem božským, lidským též, co se stalo...*“

Myslitel, vždy ochotný ke kompromisům, a řečník, rovnající látku do účinných kontrastů, sváděli svorně Jar. Vrchlického, aby tyto ideje, samy sebou značně obecné a leckdy samozřejmé, přednášel sice efektně, ale zhusta se sklonem k truismům. Ale básník v něm, nepřehlavitelný rozvážným občanem, bránil se korektivem mnohdy originálním onomu zlatému středocestí, po němž se ubíral mluvčí české buržoasie za jejích požeňnaných let, kdy hospodářský rozkvět přivodil vedle životního komfortu také požitkářství, které se rádo maskovalo umělecky, nejraději v honosném slohu období již historických. Vrchlického odchylky od průměrného názoru myšlenkového jsou hodny zvláštního pozoru, i když byly druhdy jen výrazem náladové skepse, rychle se objevující a stejně rychle pomíjející. Ze skeptického pesimismu své mladosti si ponechal obavu před mocnostmi, které ohrožují pokrok civilisace a vývoj k vyšším formám lidství, a ukazoval vždy k nebezpečí barbarství a tyranie, kněžského zpátečnictví a moci ozbrojené vojensky, jimiž Satan vede svou válku proti moci Ducha svobodného a neunavného; ale při tom nechybělo u něho ani projevů, v nichž protinožec Boha, určený ostatně ke konečnému spasení, svým věčným odporem a vzdorem, nejinak než Lucifer Byronův a Satan Carducciho, povzbuzuje lidstvo k vzestupu a rozletu. Na rozdíl od důsledných mluvčích měšťanstva, kteří vlastně schvalují jedinou revoluci, Velkou revoluci francouzskou, protože zaručila práva a moc právě jejich třídě, rozohňoval se

pro revoluční pokusy všechny, pro bouři spartacovskou jako pro selská povstání, neliše mezi stavy a národy, kteří se v odporu k útisku účastní „té velké, pravé, svaté revoluce“, z níž by si byl přál odmysliti „svist nahých mečů a stín guillotin“, nejinak než Sv. Čech. S ním souhlasil i v tom, že vzestupu civilisace nikdy nemínil obětovati národní jazyk a národní stát a že přísně káral ty, kdož se proti tomu prohřešovali, ať sluli Hadrian či Alfréd Velký; stejně jako se nikdy nepropůjčil za hlásatele imperialismu, který plyne z nacionálního sebevědomí, tak nikdy nevyjadřoval kosmopolitismus, pokud by značil úhonu národnosti. I v tomto spojení demokratičnosti s národností byl typickým synem své třídy, své doby, své země.

Jsa ve věrné shodě s tímto životním prostředím, důsledným liberálem pevně individualistických základů, choval, zároveň s obdivem pro každý svobodný projev myšlenky, hlubokou nedůvěru ke vší autoritě, ať náboženské, ať státní a porozuměl proto jen velmi neúplně středověku, kde odbojníci a kacíři ho zajímali více než vyznavači a světci, a kde pýcha ho uchvacovala spíše než pokora; tu se ocital v stálém rozporu se Zeyerem a jeho romantickou gotikou. Se shovívavostí značně nekritickou vítal každou myšlenku objevitelskou neb vynálezckou, a to i v oborech, jimž zpola nerozuměl, a v tomto optimistickém naukovém entusiasmu, který propuká zvláště v knize „Sfinx“ („v své ruce lampu, která sluje věda, duch lidský neunavně dále kráčí“), stále mísil romantické vytržení nad aktem tvůrčím s praktickým hodnocením pokroků a vynálezů, usnadňujících život pospolitý. Opěvoval parní lokomotivu a elektrinu, ale také mlátičku a šicí stroj neméně výmluvně než pyramidy v Meydunu a kolosy v Gul-Gulé. Mezi „moderní majáky“, které jeho mistr Baudelaire vybíral výhradně z okruhu uměleckého, řadil vedle Goetha, Huga a

Wagnera svorně Darwina, Pasteura a Edisona. Vedle vznosných hymen na Práci, které se u něho opakují ve všech dobách, dovedl oceniti také krušnou lopotu bezejmenných proletářů jako pravých dělníků civilisace a spěchal, dívaje se na ně pozorně na břehu Vltavy, „v hrubé práce ruchu tisknouti jim dlaně mozolité“.

Pro tyto zásady moderního humanismu sociálního, neopouštějící v ničem hranice liberalistického nazírání, volíval v prvním desetiletí své tvorby doklady a symboly hlavně z dálek časových i místních, a v této honosné dekoraci z galerií a museí se ztrácela živá konkrétnost v úvahách příliš obecných. Ale od polovice let 80. se jeho Muze stává civilnějším, a knihou „Na domácí půdě“, která se později rozrostla ve sbírku „Má vlast“, počínajíc, houstnou, jistě také vlivem francouzských básníků, u Vrchlického genry z města a venkova s postavami chudšasů neb třídně uvědomělých proletářů, tu jen sentimentální, jindy však opravdově reflektující; zapomenutý svazek „Bodláci z Parnassu“, vzniklý těsně před básnickovou čtyřicátkou, má význačné místo v této sociální reflexi Vrchlického, zahrocené mnohdy proti nasycenému a lhostejnému měšťanstvu, kde básník se zamýšlí nad příčinami bídy, třídní nenávisti a sociálního vzdoru.

I vytýkali Vrchlickému neprávem jeho kritičtí odpůrci v různých obdobích, že prý je lhostejný k živým otázkám doby; spíše měli pravdu, ukazovali-li, že jeho přemítání o sociálních a politických problémech trpí mnohoznačností a nedůsledností jako pouhý odlesk nálady. Vymítati Vrchlického z českých básníků sociální dumy a politického svědomí, brání prostě projevy tak dokumentární, jako jest „Hymna Lazarova“ z r. 1880 a o deset let mladší cyklus „Hlasů v poušti“.

Knihu dějinných a civilisačních meditací „Sfinx“, důležitý to článek v řetěze svých „zlomků epopoje“, ne-

uzavřel Vrchlický r. 1883, jako jindy, optimistickou hymnou „Jitro lidstva“, nýbrž připojil desetičlenný cyklus sociální reflexe „Hymna Lazarova“, který se posléze stupňuje v úchvatnou theodiceí. Pod biblickým jménem s historickými pohledy na různé formy svého utrpení a bídy přednáší tu svůj rozryvný monolog věčný paria společnosti lidské, vtělený dnes do proletáře moderního, který vždy nesl risiko hmotného i myšlenkového pokroku člověčenstva. Hned ve vstupní básni hrozí mocným tohoto světa, že za ním jako lačný chrt jde revoluce, ale v zápětí vyznává, že ho neosvobodila ani Velká revoluce francouzská, jako mu z okovů nepomohlo křesťanství se svým soucitem; i nadále se nadarmo dovolává lásky a práva. Lidstvem, které vykořisťuje práci proletářovou ve prospěch svého sobectví a své pýchy, vládne Satan, a sám Bůh se projevuje lhostejným i bezmocným vůči bídě Lazarově. Úchvatně se nad básní rozklene žebrákova vise, podle níž slunce i sám Bůh strádají existencí žebráckou:

*„A já tvrdím směle,
on rovněž žebrák jest, neb lásky nezná,
a světů vír, sfér hudba přelíbezná,
mu s čela dumy nezaplaší ztmělé,
sám dokud Lazara jak svoje dítě
on nepozvedne.“*

Ne pouze smír světa, ale pravé bytí Boha závisí na osvobození Lazara-proletáře a na jeho povýšení k důstojnosti skutečného syna božího. Tato theodicea, kterou bude doprovázet Lazarovo odpuštění všem dosavadním utiskovatelům a počátek věčného bratrství v lidstvu, slučuje živel náboženský s prvky sociálními: vyvrženec společnosti povznese se k pravé důstojnosti lidské a současně Bůh, jsoucno nejvyšší, dojde plnosti svého Ab-

solutna. K podobné mystice sociální se povznesl po Vrchlickém teprve o dvacet let později Ot. Březina ve skladbách, jež básnicky památnou „Hymnu Lazarovu“ převyšují, ježto v nich stále zůstává s pathosem slova v rovnováze obrazová názornost vise, což Vrchlickému bylo sice dáno v některých pohledech do dějin, nikoliv však v rozletech do tajemných dálek dění mystického.

Zároveň odpovědí těm, kdož vytrvale vinili Vrchlického z nedostatku zájmu a časové otázky národního zápasu i tributem politické lyrice české, rozkvetší v l. 1887—1890 v rukou Sv. Čecha, J. V. Sládka, El. Krásnohorské a Ad. Heyduka měrou nebývalou, byl sešitek „Hlasů v poušti“ r. 1890, rozmnožený pak po třech letech v „Bodláčí z Parnasu“ o další cyklus vlastenecko-politických znělek; obecně byly tyto kollárovské a šolcovské sonety uvítány pro svou tendenci, aktuálnost, politickou inspiraci, a jen výjimečně byla vytčena jejich zřejmá závislost na nedávných Sládkových „Českých znělkách“. Politické smýšlení Vrchlického se jenom částečně kryje s liberálním a nacionálním demokratismem české politiky tehdejší, a tam, kde se od ní liší, se nejvíce ani zvláště důsledným, ani právě originálním, již proto, že se básník stále zmítá mezi krajní skepsí a věrou v lid a národ skoro mystickou. Základním požadavkem se zde jeví právo národního sebeurčení v míru se sousedy, ale s možností vnitřní expanse. Ze starých práv jazykových i územních nechce básník popustiti ani pídě, ale vedle nich žádá plnou kulturu myšlenkovou i uměleckou; volnost přesvědčení i bezpečí individuálního rozvoje provázejtež další kroky šťastného národa:

*„My chceme s každým v svatém žiti míru,
jen každý, co nám svato je, at nechá,
za vlastním pluhem at jen každý spěchá,*

v své hrudi měj si, jakou sám chceš, víru.“

---

*„Ó žítí jako národ volný, který
sám určuje si dějinami dráhu,
se moci rozmáchnout od svého prahu
a moci na vše rozletět še směry;
mít syny reky, reků matky dcery,
jíst volně vždy chléb, pít krásy vláhu,
v klas vidět růsti každou zdravou snahu,
v den vidět růsti každý soumrak šerý!“*

Básník se nezmiňuje ani o politické formě samostatnosti národní, ani nenaznačuje budoucího vztahu kmenových částí národního tělesa k sobě a celku, k sousedům pokrevným i nepřátelským — těchto politických realit nesmíme od něho očekávat. Zato se vrací stále k požadavku a naději klidného zabezpečení v pocitu jistoty, která by spínala pokolení a dědila se v nich — proti hrdinským ideálům Nerudovým, Sládkovým, Čechovým, hlásá spíše ideály občanské s přízvukem kvietismu. Ačkoliv se opětovně obrací proti historismu, přece se hlásí k programu státoprávnímu i s blouzněním o svatováclavské koruně a třeba se s důrazem ozývá proti jakýmkoliv ústupkům územním, opakuje v duchu energetického posivitismu se Sládkem a Kolářem odpor proti vlastenectví teritoriálnímu. Jestliže po stránce výrazové mohly „Hlasy v poušti“ rušiti svou učnou, mnohdy zbytečnou a namnoze násilnou dekorací kosmopolitickou a citově zoufalými žalobami, nářky a kletbami do přítomnosti a jejich nositelů, mohly naopak hověti náladě vrstevníků stálým důrazem na činnostnou energii a odvahu ke skutku a pak naléhavou výmluvností svého demokratismu („*ty srdce mého lidu, váso zlatá!*“). I zde, ve stálém střídání politické skepse a politické víry, se projevuje spíše náladový cit než dů-

sledná myšlenka politická, kteréžto výtky nelze zprostiti ani tehdejší politiky z povolání. Ale „Hlasy v poušti“ měly, snad právě pro tyto hodnoty citové a pro svou rozhorlenou výmluvnost, značný úspěch, a vynikající mluvčí mladšího reformistického pokolení, H. G. Schauer, napsal: „Sbírkou přítomnou Vrchlický nejlépe ukázal, že přese všechny svůj poetický kosmopolitismus jest náš, ryze náš, že dovede cítit s národem a že dovede plnou formou vysloviti, co na dně srdce nás všech denních bojovníků leží.“ Uznalá ta slova přímo odzbrojují starší i pozdější odpůrce Vrchlického.

Marně však hledáme v tomto početném a dosti různotvárném protilumírovském táboře v Čechách i na Moravě — před ustavením kritického realismu českého s Masarykem v čele — hlubších ideí společenských i politických. Časná — a při mládí Jar. Vrchlického vlastně předčasná — reakce proti básnickému kosmopolitismu Lumírovců na prahu 80. let postupuje dvěma souběžnými proudy: na Moravě ji vedou filologové z „Komenského“, J. E. Kosina z Olomouce a Fr. Bartoš z Brna; v Praze se soustředí kolem „Osvěty“ za náčelnictví El. Krásnohorské a Ferd. Schulze i drabantství Rud. Pokorného. Hlavní výtky znějí tu i onde stejně: vedle neúčasti na politických zápasech národa vyčítají se uměleckým kosmopolitům cizí látky a pohlavní nevázanost v námětech, což se přičítá národně i mravně výchovné tendenci literatury, kterou svorně zastávají tito vlastenečtí utilitáři, zdůrazňující vesměs obsah na úkor formy. Jenom Fr. Bartoš a El. Krásnohorská sáhli poněkud hloub, jestliže moravský kritik-pedagog v zájmu sociálního zdraví zamítal pesimismus svých básnických odpůrců, a žádala-li obrněná poetka proti kosmopolitické všeobecnosti „barvu lokální i časovou, realisticou či historickou opravdovost“; k důslednému požadavku národního realismu, připravovaného již Májovci,

ale pak zadržného Lumírovci, tato kritika nepostoupila.

Lze si jenom neúplně a v dohadách vyvoditi sebe slabší sociální ideje, které ležely na dně této polemiky, v níž se básníci z „Lumíra“ ukázali krajně nedůtklivými proti kritice vůbec, čemuž zůstali věrni i v literární, skutečně důsažné revoluci let 90. Společenský ideál moravských i pražských národních, blízký romantice slavjanofilské na Rusi, tkvěl v minulosti. Lid, k němuž odkazovali básníky, byl jim totožný s venkovskými zemědělci starých životních forem, spojujících nás se slovanským východem; za nejvlastnější projev jeho ducha, stále hodný ne-li napodobení, tedy tradičního pokračování, považovali prstonárodní píseň; nikoliv náhodou výrazný kritik tohoto směru, Fr. Bartoš, byl znamenitým badatelem národopisným a pronikavým, byť romanticky podjatým psychologem lidové písně. Industrialisace národního organismu, mechanisování zemědělské práce, vítězství továrního průmyslu nad ruční výrobou domácí, přesun civilisačního ruchu z dědiny do měst, vzrůst a třídní uvědomování fabrického dělnictva, standardisace životních forem spojená s jejich zmezinárodněním — toto vše bylo „národnické“ škole, zvláště na Moravě, trnem v očích. I stavěli se odpůrci „Lumíra“ vlastně na předmájovské stanovisko vlastenecké romantiky, pro niž byly podobné předpoklady sice ve zbožné touze retrospektivních horličů, nikoliv však ve skutečnosti, což si, byť s pocitem hořké tesknosti, přiznává sám idól národních, Svat. Čech. Tuto skutečnost domácí sice Jar. Vrchlický s počátku pro imaginační rozlety do dalek historických a exotických zanedbával, ale když se pak do ní ponořil, viděl ji daleko plněji než jeho bývalí odpůrci.

I mladší básníci, které národní škola vynesla na svůj štít a již se sami hlásili jako žáci k Ad. Heydukovi, Svat.

Čechovi a El. Krásnohorské, jsou důkazem, že v oblasti sociálních a politických ideí protilumírovská škola neznamenal pokroku žádného. Nejhluchnější z „národníků“, Rudolf Pokorný, přímý vrstevník Jar. Vrchlického, přinášel se skrovničským darem veršujícího rétoru do veřejnosti jen barákovské rozhorlení proti otroctví a zotročilosti a blouznivou, heydukovskou lásku ke Slovensku, která ho dočasně spolčovala s Holečkem; přírodu a lid, dějiny národní i náboženské, vzpuru proti utiskovatelům a slovanské naděje pojímal vůbec v duchu starovlastenecké romantiky, jež se jeho odpůrcům nemohla jeviti, než bezobsažným tradiciónalismem.

Z Kosinovy olomoucké školy vyšli dva moravští básníci, valašsky uvědomělý Frant. Táborský a hanácky rozhodný F. S. Procházka, na nichž se zdála plniti opětovná tužba tehdejších kritiků s Nerudou v čele po nadosobní tvorbě epické a spolu národnické volání po zvláštní pozornosti k slovanským kořenům našeho lidu i národa. Ale Frant. Táborský se, mimo skladby historisující, rozběhl jenom k výpravné kronice průměrného měšťanského světa s drobnými postřehy všedního života, avšak bez zvláštní osobitosti a ze strachu, aby se nejevil emfatickým, se spokojil se suchou střízlivostí. Poněkud mladší „kovářův syn“ a jadrný ohlasový písničkář F. S. Procházka zůstal v epice trvale věrně rodnému hanáckému venkovu: v mladistvém ohlasu „Lešetínského kováře“, veršované povídky „Na úrodné půdě“, lehkou satirou tepe jeho rozklad novodobou civilizací; ve zralém „Králi Ječmínkovi“ užívá dosti směle směsi pohádky, pověsti a folkloru k tomu, aby monumentalisoval selský mytus v apotheosu lidového sebevědomí hanáckého, jehož vrozený demokratismus již nepotřebuje panovníka, aby šťastně vládl sám sobě a určoval své osudy v neoblomné věrnosti půdě a v těs-

ném přilnutí k patriarchálním tradicím. Zde se lidový konservatismus dobře snáší s novodobou demokracií, a láska ke zděděnému mravu není nikterak na závadu modernímu republikánství nejinak než v Procházkových politických písničkách, prodšených radikalismem státoprávním, nacionalistickým a demokratickým.

Z Bartošových žáků zasáhl do literárního života účinněji jediný, a to zcela jinak, než si představoval jeho učitel: Jan Herben. I on, typický Slovák jiskrného temperamentu a kritického rozumu, zůstává, podobně jako Procházka, trvale venkovánem, a dědinské osudy leží mu především na srdci. V rozboru, doprovázeném vydatnou retrospektivou, zkoumá příčiny rozkladu starých životních forem, ale těchto nemíní zachovati, naopak jako pokrokář a reformista vítá občanské tendence liberální, jež přetvářejí venkov i když znamenají nivelisaci a stírání národopisného svérázu. Tímto směrem dospěla jeho slovácká kronika „Do třetího a čtvrtého pokolení“ k protilehlému pólu než Holečkovy jihočeské letopisy „Naši“, jimž se blíží jak odporem k patrimonialnímu zřízení velkostatkářskému, tak prudkým antisemitismem a do jisté míry i reformními sympatiemi: Holeček, žák ruských národních a slavjanofilů, touží uchovat starodávné selství před návaem liberálních novot, Herben, ctitel a následovník Turgeněvův, pozdravuje právě v těchto novotách možnost a naději obrody venkova. Ale podněty k těmto myšlenkám nenačerpал již z ideového odkazu Bartošova, nýbrž z masarykovského realismu, jemuž byl věrným a statečným zbrojnošem. Teprve tento realismus znamenal novou etapu sociálního a politického nazírání v literatuře, které úplně vystřídalo duchovní období lumírovské.

Mladší žáci Jar. Vrchlického, jejichž básnické debuty spadají do počátku let osmdesátých, nevolili ze svého mistra, trvale určitějšího jejich slovesný výraz, bájeslov-

nou, dějinnou a výtvarnickou dekoraci a symboliku; byli méně akademičtí a mnohem civilnější. Avšak jeho meditativní stránka jim učarovala i se svou převahou rétoriky nad melodičností a metafory nad ostře konkrétním postřehem. Rozpřádali do široka reflexe o životě a smrti, lásce a samotě, vlasti a dějinách, společnosti a Bohu a zvláště v těchto kontemplacích sociálních i náboženských projevovali, jak citlivě naslouchají hlasu doby a jak se propracovávají od pouhé sentimentální soustrasti s trpícími a ujařmenými členy společenského celku k úvaze myšlenkové i kterak zachraňují živý vztah k Bohu z trosek dětské víry a z povrchní změti agnostického svobodomyšlnictví.

Za celou tuto skupinu, více méně epigonskou, stůj zde její zvláště opravdový člen skrovných životních úspěchů, August Eugen Mužík, jež stihl krušný osud: skutečný básník veřejného svědomí a útlého sociálního smyslu utkvěl v paměti svých vrstevníků jako autor hlaholných vlasteneckých, národně dělnických, husitských a sokolských epištol veršem; ač si přál býti pokračovatelem „hlasů v poušti“, přece se nenadál, že za tuto ctižádnost budou nadobro zapomenuty jeho „sonety samotáře“.

Dvojí sociální rozpor znepokojoval a skličoval postupně kolektivní cítění Mužíkovo, které jen výjimkou zhutnělo v určitější společenskou myšlenku. Potomek selského rodu hlásí se znovu důsledně k svému původu, spatřuje lid výhradně ve venkovském zemědělci, oslavuje práci stále v symbolech rolníkova díla na zděděné roli a nazývá svou význačnou knihu básnickou charakteristicky „Květy polní“. Myslí však méně na sedláka-zemana s jeho rodovou pýchou a bezpečnou usedlostí, než na lopotu a často bídu drobného chalupníka neb nájemného venkovského dělníka, jemuž kyne „*hlad a bída vraždivá, mozol, mošna žebrácká, groš, jež kdos v ni*

vhodil“. Rozpor sebevědomé agrární myšlenky sládkovské, kterou sám vyhlašuje za tradiční přesvědčení dědovské („*Buď proklet, hrstku-li té půdy vrahům vzdáš“*) a postupné proletarisace venkova rozbuřuje jeho lidové svědomí. Ale život odcizil básníka venkovu a zařadil nuzného bohéma mezi městské proletáře; na každém kroku se potkával se svými společenskými bratry, vciťoval se do jejich útrap a bídy, oceňoval tu jejich pokornou resignaci, tu jejich náběhy k revoluční vzpouře, tu beznadějnou věčnost této poroby ve službách nekoňného života, neboť lid

*„milosrdím jat a lítostí a zvykem
svých pout, v nichž zrodil se a bez nichž nezná žítí,
se vrací v těžší jho, pak prudší rány cítí,
a horších porobů, než sám je služebníkem.
Co jeden umírá, zas druhý k práci vstává,
a prvně na poli dnes že se chystá k dílu,
hlas zvedá vítězný a pyšný na svou sílu
lem brázdy hluboké a slavné vyorává.“*

Avšak sociální pesimismus, zdrcený vědomím nejen navždy prokletého zápasu o chléb, ale i marností spartacovských křížů, není posledním slovem básnickovým. V době hnutí novokřesťanského, za vzniku křesťanského socialismu, pod vlivem Tolstého a v blízkosti H. G. Schauera, rozhoduje se Aug. Eug. Mužík pro řešení sociálního problému ve smyslu evangelia: v závěrečné básni „Písní života“, „Bůh budoucnosti“, slibuje Kristus se svého kříže nejenom, že obrodí a potěší zoufalého jednotlivce moderního, ale spasí v budoucnosti „nad přítomností vlnami zrádnými“ i celou společnost. Stálý rozpor mezi touto důvěrou křesťanovou a pochybnostmi pozorovatele houstnoucích stínů sociálních jest druhým základním dramatickým motivem v společenské dumě

Mužikově. Měl býti řešen a snad i dořešen v knize „Chrám bosých“, která uvázla jen v časopiseckých ukázkách: podobně jako ve venkovské prosté svatyni Víta Choráze u Zeyera se tu měli shromážditi povržení bosáci, poveretti, a slyšeti toto vyznání křesťanství proletářského:

*„Ne v pyšných knížatech a králích valných říši,
tvůj kořen života tkví v otrokově chýši,
ne hrdý velekněz, leč nuzák duchem chudý
tě pochopiti smí, on, v jehož stálé trudy
z tvých zvěstí na hoře svit jako zoře vnik.
Ne v nitru tyрана, však ve všech vyděděných
a v bídných tulácích a ženách povržených,
ve smrtném zoufání, kde vše se řítí v bezdno,
tvé jméno sypat květ a ronit bude hvězdno,
a bude červánkem až v slední lidstva mžik.“*

Báseň „V Getsemanech“, odkud jest vyňat tento citát, naznačuje přibližně, oč Mužikovi šlo: víra v konečný triumf humanitní myšlenky Kristovy měla překonati skepsi v podstatě ďábelskou o ceně oběti za lidstvo, satanskou tuchu o věčnosti sociální nerovnosti, sociálního bezpráví, válek, vražd a ukrutenství... jest to podobno theodiceí v „Hymně Lazarově“, jako vůbec kniha „Sfinx“ působila na Mužika nejsilněji. Zůstáváje ve svých meditacích a hymnách výrazově epigonem, nedospěv snad nikde k skutečné poesii filosofické, o niž usiloval, nespokojil se přece s pouhým sentimentálním genrem, jaký dostačoval většině jeho vrstevníků; zajímavý jeho pokus spojití reflexí sociální a náboženskou i se svým přízvukem novokřesťanským, nezaslouží zapomenutí úplného.

O mnoho později jej obnovil Mužikův krajan a mladší druh v kontemplativní lyrice, Jan Rokyta, a to způsobem

konkretnějším než vágní novokřesťan Mužik: pripíal své dumy i politické i sociální k aktuálním událostem časovým; neváhal označiti osoby a děje vlastními jmény; dal svému křesťanství určitý ráz evangelicko-reformační. Ale právě dobové podmínky a myšlenkové prostředí, kde vznikla sociálně náboženská lyrika Rokytova, nedopouštějí, aby literární dějepis ho řadil do naší souvislosti.

Nikoliv sociálně politická myšlenka, nýbrž neurčitý a kolísavý cit pro vydědence společenského řádu, soustrast s vysílenými a vyčerpanými obětmi práce, dojetí nouzí, chorobou, stářím proletářů, vzrušení rozporem mezi chudobou a bohatstvím zabarvují básnický genre dalších žáků Vrchlického, jehož prostřednictvím, knihou „Na domácí půdě“ počínajíc, poznávají i francouzského mistra tohoto pololyrického druhu, Fr. Coppéea. Usilovali o objektivisaci a skutečně dovedli na základě trpělivě věcného pozorování střízlivě důkladným popisem dobýti pro literaturu dělnické a předměstské končiny Prahy, chudinské a tovární čtvrti a v nich tu onu typickou figurku z ovzduší práce, staroby, nemoci; svou vznícenou účastí své postavy nemírně zvětšovali, aniž je dovedli monumentalisovati. Nepostoupili však nikdy od individuálního utrpení k problematice třídní a odtud k tragice sociální, již se vyhýbali přímo okázale a proto se u nich nenajdou básnické projevy o práci, o proletářově a dělníkově místě v budoucí organizaci společenské, o sociální revoluci a možnosti smírného řešení, jež by se mohly měřiti s obdobnými kusy u Čecha, Sládka, Vrchlického — státičnost pojetí i podání v mlhavém oparu citové sympatie přímo zde vylučuje onu rozhodnost myšlenkového a mravního stanoviska, kterou ukládalo samo sociálně politicky bouřné ovzduší časných let devadesátých, kdy toto genrové básnictví u nás bujelo.

Antonín Klášterský, žák spolu Sládkův i Vrchlického, byl jak od svých ctitelů, tak i svých protivníků považo-

ván přímo za prototyp této skupiny; méně správně voleny jeho pseudonymní „Písně z práce“ za zvláště charakteristické pro jeho genrovou tvorbu: jsou to skutečné písně („Rollenlieder“), které skladatel vkládá do úst postavám ze světa pracovního. Pro názor o sociálních otázkách jsou tu dva charakteristické rysy, jimž Klášterský zůstal i později věren. Nerozlišuje práci podle hospodářsko-výrobních poměrů a nechce viděti ve vrozeném optimismu rozporu mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem — celá knížečka vyjadřuje radostné vědomí solidárnosti všech, kdožkoliv pracují a odtud i nadšení pro práci přinášející pozhnání. Značí to jakýsi krok nazpět i vůči „Lešetínskému kováři“, jestliže se zcela stejně hodnotí práce samostatného živnostníka jako činnost továrního dělníka neb strojvůdce ve službě veřejné, a jistě byl v této době životní pravdě blíže Klášterského mistr Sládek, jestliže do „Modlitby dělnické“ vkládal vzdornou žízeň sociální spravedlnosti, než jeho žák, který v „Modlitbě dělníka“ prosil jen za rovnou sílu pro všechny pracovníky bez rozdílu. Antonín Klášterský napsal později (zvláště v „Pražských motivech“ a v cyklu „Několik písní z práce“, v knize „Cestou podle moře“) několik zralejších a jadrnějších sociálních motivů, kde se zamyslel jmenovitě nad tvrdou osudovostí strojů, které živí a zároveň ničí dělníka, ale jeho elegický kvietismus nedopustil, aby sociální otázky a rozpory vyrušily ho z uměle vybudované a žárlivě strážené soukromé i rodinné pohody citového a často přecitlivělého vychutnavače skromných darů harmonického života, svorného to ideálu českého měšťanstva hluboko do let devadesátých.

Jak reflexivní lyrika, zabraná do obecných otázek veřejného života a sociální skutečnosti, tak básnictví genrové, popisující drobné fakty a nepatrné zjevy všedního světa, jest zároveň projevem společenského zá-

jmu i protiromantického úsilí o poesii objektivní, prosycenou aspiracemi naukovými. Oba tyto proudy probíhají ještě mnohem zřetelněji v próze povídkové a románové, připravující u nás příchod naturalismu. I ona poesie i tato výpravná próza mají ráz přechodní, a přechodním zjevem jest i dočasný vůdce této skupiny, svou dobou uvědomělý a mocný organisátor, M. A. Šimáček.

V jeho „Světozoru“ se po patnáct let (1884—1899) shromážďovala málem celá škola Vrchlického, ale i „národnická“ reakce proti ní; tu debutovali však také první impresionisté a naturalisté až po Viléma Mrštíka a J. K. Šlejhara, R. Svobodovou a K. M. Čapka Choda; v poesii pak se sám hlásil a obecně byl pokládán za pravého mluvčího „Světozora“ J. S. Machar. Přes to svůj vlastní, uzavřený, svébytný ráz má škola „Světozora“ hlavně jen pro básníky genristy způsobu A. Klášterského a pro realistické prosaiky, které vedle redaktora zastupují zvláště F. X. Svoboda a B. Viková-Kunětická; stranou časopisu, ale na téže půdě názorové a myšlenkové stojí Ignát Herrmann. Tito mravoliční realisté jsou typickými spisovateli drobného měšťanstva, kam Šimáček a Herrmann náleželi rodovými kořeny a kam se pak oba vrátili životními formami, jež určovaly jejich názory a jejich vkus. Ale oba prošli krutou školou mladosti, kde si načerpali hojné zkušenosti o tom, jak i měšťácký synek se ocitá na samém pokraji proletarisace: Herrmann to dovodil na osudu drobného kramáře, Šimáček na bohémských přiběžích téže družiny, kam náležel také Vondřejc Čapkův. Zvláště úrodná pro budoucí realisty byla u obou nenasytná zvědavost společenská, která jim důvěrně přiblížila „svět malých lidí“ maloživnostenský, dělnický a proletářský; oba se stali, byť v podružné větvi svého díla, jeho letopisci a jeho figurkáři, kdežto v hlavních svých pracích, Herrmann v komických neb sentimentálních seriálech z pražského života, Šimáček

ve svých posledních a nejzávažnějších svých románech se představili přece jen jako příslušníci a mluvčí buržoasie s tím závažným rozdílem, že hloubavý a výmluvný problematik Šimáček stále přemítá, stejně figurami jako diskutí, o úpadku měšťanstva a o možnostech jeho omlazení.

Šimáčkovy veršované oslavy práce a dělnictva, které se skrovným rozletem doprovázejí a vlastně chronologicky předcházejí jeho povídkové a dramatické obrazy z cukrovarského života, spojují notu meditativní se soucitným genrovým realismem, a vyznavač literární tradice, jakým zůstal vždy autor sbírek „Z kroniky chudých“ a „Na záletech“, mohl se právem hlásiti k Vrchlickému, z něhož na svou obranu opětovně citoval verš kdysi proslulý: „Kus mého srdce v davu tom se třese.“ Vedle abstraktní a mnohomluvné apotheosy Práce jako daru boží lásky, bez něhož by svět neobstál, převládá tu sentimentálně položený kontrast chudoby a bohatství, bídy a blahobytu, doložený na genrových postavách z dolu a strojovny, kotelny a lomu, při čemž již kmitne význačný motiv šimáčkovský o démonické moci strojů nad dělníkem; ježto náměty jsou namnoze vyváženy z českoněmeckého pomezí, velebí básník své proletářské hrdiny jako zákopníky jazyka a národností. Jako v Šimáčkových povídkách, není ani v jeho dělnických genrech a baladách konfliktů třídních a vlastní problematiky sociální; v dlouhé meditativní skladbě pozdější „Na chudých svět stojí“ vyvrací jméno za jménem, nauky moderních od Owena a Saint Simona po Lassalla, aby, podobně jako jeho vrstevník Mužík, hájil křesťanské řešení společenské otázky a v optimistickém utopismu prohlašoval:

*„Já mizení zřím Moci, té kruté, železné,
a slyším v boji chudých již zvuky vítězné.*

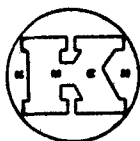
*Já hynutí sil dravých i v přírody zřím říši
a vidím povznes stály z tmy stínů ve světél výši.“*

Ale nikoliv v této poesii, nikterak odvážné sujety, tím méně myšlenkovou náplní záleží význam Šimáčkův sociálně politický: jsou to jeho povídky „Z opuštěných míst“, „U řezaček“ a „Duše továrny“ i s dramatisací novely o „Manželech Strouhalových“ (s typickým názvem „Svět malých lidí“), co mu zjednálo skromný, avšak zasloužený nimbus objevitele alespoň látkového. Dnes ovšem zní jako pouhopouhý truismus slova, jimiž r. 1890 musil hájiti oprávněnost dělnického prostředí na divadle, a to dokonce na Národním divadle: „*Proti těm pak, kdo praví, že tento svět s drsným svým obalem nepatří na jeviště, stavím nezvratné přesvědčení, že blůza dělníkova nemá menšího práva ve veškeré říši umění než říza antická, ostruha rytířova, halena rolníkova, frak salonů.*“ Slova ta ukazují, že tím větší odvahou byly o tři roky dříve Šimáčkovy fabrické povídky.

Mechanismus českých cukrovarů, na nichž si hospodářské sebevědomí let 60. až 80. zakládalo jako na důkaze domácí svépomoci, prohlédl M. A. Šimáček jako technický úředník zblízka a těmito úřednickými zraky se nepřestával na cukrovarské dělnictvo dívatí nikdy, nedoveda se plně vžítí do povahy lidové; často tento „svět malých lidí“ vychovává, mravoučně káře, povýšeně viní z nedostatku síly etické. Příkrou čarou dělí dělníky od úředníků, k nimž však rovněž není shovívavý, zvláště sahají-li po žádoucích fabričkách bezstarostně pro svou rozkoš, necítíce mravních závazků. Hlavní otázka, jež Šimáčka zajímá, jest sociální jen do určitého stupně a neplyne nikterak z třídních konfliktů, jež se prý za jeho dob v českých cukrovarech vůbec neozývaly. Věrný obránce rodiny starého typu se opětovně táže, pokud že-

nino zaměstnání v továrně rozkládá a ruší dělnickou rodinu; tuto problematiku pak promítá povahokresbou i dějovým rozvojem svých povídek cukrovareckých. A tu, zejména v „Duši továrny“, dospívá, ne-li k integrálnímu vyjádření, tedy jistě k sugestivnímu náznaku poznatku v podstatě naturalistického o nezdolné moci prostředí nad jednotlivcem, které jako osudná úsoba jej přetváří, absorbuje a na konec zdolává, když jej bylo vytrhlo z původních životních kořenů a z prostého štěstí, ať animálního či morálního. Nepostihl-li horlivý následovník velkých ruských realistů společenskou tragiku třídy, naznačil žák Zolův alespoň tragiku prostředí, a to s onou měrou básnického pojetí, jaké bylo přáno tomuto těžkopádně hloubavému a měšťansky střízlivému zjevu přechodnému.

Vracíme se k tomuto označení, jehož bylo užiti také o nejedné literární osobnosti ze Šimáčkovy blízkosti, ze širokého okruhu „Světozora“. Mnohý ze spisovatelů z doby po Sládkovi a Vrchlickém, o nichž jsme tuto mluvili, vyšel z kulturních a slovesných podmínek, položených školou Ruchu a Lumíra, ale vyvíjel se již za změněných poměrů, které u nás přivedly jak reformní hnutí sociálně politické, tak literárně umělecká revoluce let devadesátých. Ani ti, kdož se stavěli odmítavě, ne-li nepřátelsky k těmto novým směrům, nemohli jim úplně odolati, zvláště snažili-li se prohloubiti život svého národa v jeho zápase o bytí a o svéprávnost obsahem mravně společenským.

P O S T A V Y A D Í L O
redaktor Josef Hora svazek šestnáctý
asedmnáctý. Arne Novák: RUCHOVCI
A LUMÍROVCI V BOJÍCH PROTI
KŘIVDĚ A ZA PRÁVO. V úpravě Fr.
Musiky, vytiskla Akc. mor. knih-
tiskárna Polygrafie v Brně a vydal
Fr. Borový, Praha v roce 1938